

Το ζήτημα των γερμανικών αποζημιώσεων και οι ελληνογερμανικές σχέσεις

Ανδρέας Στεργίου*

Περίληψη

Το άρθρο εξετάζει το ζήτημα των γερμανικών αποζημιώσεων και τις επιπτώσεις του στις ελληνογερμανικές σχέσεις. Βάσει του υπάρχοντος αρχειακού υλικού που χρησιμοποιήθηκε για τη μελέτη αυτή, αποδεικνύεται ότι η οικονομική δραστηριότητα των ναζιστικών αρχών κατοχής δημιούργησε σύμφωνα με το τότε ισχύον διεθνές δίκαιο συγκεκριμένες οφειλές προς το ελληνικό κράτος που ικανοποιήθηκαν μόνο εν μέρει. Η διαπραγμάτευση του ζητήματος επηρεάστηκε από τις αδήριτες οικονομικές αναγκαιότητες του Ψυχρού Πολέμου που υπαγόρευσαν την επαναπροσέγγιση Ελλάδας-Γερμανίας. Απροσδόκητο εμπόδιο στην επαναπροσέγγιση αυτή αποτέλεσε η στάση της Ανατολικής Γερμανίας, που επιδίωκε την ίδια περίοδο την υπονόμευση της Δυτικής Γερμανίας στο διεθνές στερέωμα, προκειμένου να σπάσει το φράγμα της απομόνωσης που της είχε επιβάλει η Δυτική Γερμανία με τη βοήθεια του ΝΑΤΟ. Η επανένωση των δυο Γερμανιών δημιούργησε τις προϋποθέσεις για μια επίσημη ανακίνηση του ζητήματος. Και σε αυτή την περίπτωση η ελληνική κυβέρνηση αδράνησε να θέσει δυναμικά το ζήτημα απέναντι στη γερμανική κυβέρνηση και απώλεσε για πάντα την ευκαιρία αυτή.

Εισαγωγή

Ήταν ένα πρωινό του Σεπτεμβρίου του 2001 όταν οι εργαζόμε-

* Ο Ανδρέας Στεργίου είναι δρ. Διεθνών Σχέσεων στο Πανεπιστήμιο Μανχάιμ (Γερμανία).

νοι του Ινστιτούτου Goethe, της Γερμανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας και της Γερμανικής Σχολής στην Αθήνα είδαν με έκπληξη υπαλλήλους του ελληνικού δημοσίου να εισέρχονται απροειδοποίητα στα κτίρια που εργάζονταν και να αρχίζουν να μετρούν το εμβαδόν της επιφάνειας του ινστιτούτου. Ο προφανής λόγος της απροσδόκητης και συνάμα ιδιαίτερα ενοχλητικής αυτής επίσκεψης έγινε αμέσως προφανής. Τα κτίρια αυτά μαζί με όλα τα περιουσιακά στοιχεία, που τα συνόδευαν, επρόκειτο να κατασχεθούν και να τεθούν σε πλειστηριασμό, προκειμένου να ικανοποιηθούν οι απαιτήσεις θυμάτων της ναζιστικής θηριωδίας, η οποία έλαβε χώρα στο Δίστομο στις 10 Ιουνίου του 1944.

Είχε βέβαια προηγηθεί τα προηγούμενα τρία χρόνια ένα δικαστικό θρίλερ με αλληλοαναιρούμενες αποφάσεις, που είχαν όμως πριν μερικούς μήνες ανοίξει το δρόμο στη διαδικασία κατάσχεσης. Ξαφνικά όλος ο γερμανικός και ελληνικός τύπος, καθώς και τα νομικά επιτελεία των δύο Υπουργείων Εξωτερικών άρχισαν να ασχολούνται με το θέμα, ενώ κάποιες φωνές στη Γερμανία άρχισαν να απαιτούν το τέλος της πολιτιστικής συνεργασίας μεταξύ Ελλάδος και Γερμανίας και πράξεις αντεκδίκησης από μέρους του γερμανικού δημοσίου.

Ενώ οι κυβερνήσεις των δύο χωρών προσπαθούσαν να επιλύσουν το θέμα μακριά από τα φώτα της δημοσιότητας, ιδιώτες, ιστορικοί, νομικοί, διεθνολόγοι επιδόθηκαν σε έναν πόλεμο επιχειρημάτων με ιστορικό και νομικό περιεχόμενο, ο οποίος μάλλον συσκοτίσε το ζήτημα ακόμα περισσότερο. Άγνοια βασικών πτυχών του ζητήματος, πικρία κάποιες φορές αλλά και αντιγερμανικά αισθήματα κάποιες άλλες, παρακώλυσαν μια νηφάλια προσέγγιση του θέματος, την οποία επιχειρεί η μελέτη αυτή.

·Η οικονομική εκμετάλλευση της κατεχόμενης Ελλάδας

Η αντίληψη που διέπνεε την οικονομική δραστηριότητα των Ναζί ήταν ότι με το μικρότερο δυνατό κόστος θα ήταν δυνατόν να διοικήσουν την Ελλάδα και παράλληλα να καλύψουν άλλες ανάγκες που προέκυπταν από το συνεχιζόμενο πόλεμο με τους συμμάχους. Ένα από τα μέτρα που επιβάρυναν βάνουσα την ελληνική οικονομία ήταν ο προσδιορισμός ενός υπέρογκου για τις δυνατότητες του ελληνικού κράτους ποσού για κάλυψη των εξόδων κατοχής.

Με τη συμφωνία της 5 και 6 Αυγούστου του 1941 μεταξύ της ιταλικής, γερμανικής και ελληνικής κυβέρνησης, ορίσθηκε το ποσό των 1,5 δισεκατομμυρίων δραχμών ως μηνιαία καταβολή για κάθε κατοχική δύναμη. Μέσα σε λίγους μόνο μήνες διαφάνηκε, σύμφωνα με την έκθεση του οικονομικού επιτελείου, ότι το ποσό αυτό δεν επαρκούσε για τις ανάγκες του γερμανικού στρατού, ο οποίος εκτός από την κάλυψη των αναγκών συντήρησής του, προωθούσε παράλληλα την κατασκευή διαφόρων οχυρωματικών έργων, την κατασκευή αεροδρομίων, λιμανιών κ.λπ. Παρόλ' αυτά η ελληνική κυβέρνηση είχε καταβάλει μέχρι το τέλος του 1941 το ποσό των 17,1 δισεκατομμυρίων δραχμών στις κατοχικές δυνάμεις¹.

Το 1942 η ελληνική οικονομία είχε φτάσει σε τέτοιο οριακό σημείο², ώστε η ελληνική κυβέρνηση επιδίωξε συνάντηση με τις αρχές κατοχής για επαναπροσδιορισμό του ποσού των εξόδων κατοχής. Μετά από σκληρές διαπραγματεύσεις ορίστηκε με βάση το εμπιστευτικό πρωτόκολλο (Vertrauliches Protokoll) της 14 Μαρτίου 1942 το ποσό των 1,5 δισεκατομμυρίων δραχμών ως μηνιαία καταβολή αλλά και για τις δυο δυνάμεις κατοχής μαζί³. Η πληρωμή θα εξακολουθούσε να γίνεται σε δραχμές παρά τον καλπάζοντα πληθωρισμό. Στην έκθεση του οικονομικού επιτελείου αναφέρεται ξεκάθαρα ότι «...αυτή η οικονομική επιβάρυνση αποτελεί πολιτικό χρέος απέναντι στην ελληνική κυβέρνηση...». Λίγο πιο κάτω αναφέρεται ότι ανοιχτό έμεινε το ζήτημα, με ποιο τρόπο θα καλύπτονταν τα χρέη αυτά, καθώς η απαίτηση της ελληνικής κυβέρνησης να γίνει αυτό μέσω συμψηφισμού στις συναλλαγές Clearing, που είχαν μεταξύ τους οι δύο χώρες, απορρίφθηκε⁴.

Επειδή τα έξοδα αυτά κινούνταν έξω από κάθε λογική του διεθνούς δικαίου⁵, το οποίο προέβλεπε κάλυψη μόνο των εξόδων κατοχής (συνθήκη της Χάγης, άρθρα 48-53), οι κατακτητές, Γερμανοί και Ιταλοί, δημιούργησαν ένα λογαριασμό στην Τράπεζα της Ελλάδος, στον οποίο χρεώνονταν τα έξοδα αυτά στη γερμανική και ιταλική κυβέρνηση χωρίς τόκο. Με αυτόν τον τρόπο αφαιρέθηκε από την ελληνική κυβέρνηση και η τελευταία δυνατότητα κάλυψης ιδίων εξόδων⁶.

Οι Γερμανοί διοικητές προσπάθησαν με διάφορα πρόσκαιρα μέτρα να σταματήσουν την πληθωριστική πορεία της δραχμής (παύση όλων των πληρωμών για 10 μέρες κ.ά.), αλλά ήταν αδύνατο να τεθεί φραγμός στο κατρακύλισμά της. Εκτός αυτού οι αρνητικές επιπτώσεις στον πληθυσμό ήταν τεράστιες, αφού οι υπάλληλοι δεν λάμβαναν τους μισθούς τους, οι προμηθευτές δεν πληρώνονταν, ενώ όσοι είχαν επενδύσει προπολεμικά τις περιου-

οίες τους σε ομόλογα, καταθέσεις ή δάνεια και δεν είχαν πρόσβαση σε τρόφιμα, ήταν καταδικασμένοι σε θάνατο.

Αναφορικά με τη νομιμοποιητική διάσταση της οικονομικής δραστηριότητας των Γερμανών στην κατεχόμενη Ελλάδα, πρέπει να επισημανθούν τα εξής:

Βάσει του διεθνούς δικαίου της εποχής, όπως αυτό διαμορφωνόταν από τη συνθήκη της Χάγης, ο κατακτητής έχει μεν το δικαίωμα να δεσμεύει πόρους από την κατακτήτρια χώρα, αρκεί αυτοί να διατίθενται για πολεμικούς σκοπούς και για τη συντήρηση του στρατού κατοχής (άρθρα 48, 49, 52, 53). Οι κατοχικές δυνάμεις ωστόσο χρησιμοποίησαν τις ελληνικές συνεισφορές για να καλύψουν μη στρατιωτικά έξοδα, όπως αγορές μετοχών σε βιομηχανικές επιχειρήσεις και αγορές αγαθών που εξάγονταν στις πατρίδες τους. Μέρος των χρημάτων διατέθηκε επίσης για τον εφοδιασμό των δυνάμεων του Ρόμελ στη Βόρειο Αφρική⁷, κάτι που συνιστά κατάφωρη παραβίαση του υφισταμένου διεθνούς δικαίου.

Μια ακόμα υποχρέωση, που εκπηγάει από τη συνθήκη της Χάγης, την οποία οι δυνάμεις κατοχής αγνόησαν παντελώς, είναι η ανάληψη των εξόδων της διοίκησης από τη μεριά των κατακτητών, όπως αυτό θα πραγματοποιούταν σε καιρό ειρήνης από τη ντόπια κυβερνούσα αρχή. Ο καλπάζων πληθωρισμός, ως απόρροια της πολιτικής των κατοχικών δυνάμεων και οι συνεχείς επιτάξεις τροφίμων που επιδείνωσαν βάναυσα το βιοτικό επίπεδο των Ελλήνων και προκάλεσαν συνεχείς απεργίες των διοικητικών υπαλλήλων, είναι ένα μικρό παράδειγμα για το πόσο τηρήθηκε η διάταξη αυτή από τις αρχές κατοχής.

Ένα άλλο επίμαχο σημείο είναι η ιδιότυπη οικονομική συναλλαγή μεταξύ της γερμανικής διοίκησης κατοχής και της ελληνικής κυβέρνησης που κωδικοποιήθηκε στη βιβλιογραφία με τον όρο *κατοχικό δάνειο*. Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, από το 1942 και μετά ανοίχθηκαν προοδευτικά στην Τράπεζα της Ελλάδος τρεις ειδικοί λογαριασμοί (Sonderkonten), στους οποίους η ελληνική κυβέρνηση κατέθετε τα ποσά εκείνα, τα οποία υπερέβαιναν τις δαπάνες για έξοδα κατοχής. Επρόκειτο δηλαδή για ποσά, η είσπραξη των οποίων δεν ήταν νομιμοποιημένη από το υφιστάμενο πολεμικό δίκαιο, όπως αυτό περιγράφηκε παραπάνω. Η καταβολή των ποσών αυτών συνάφθηκε με ειδική συμφωνία των κυβερνήσεων Ιταλίας - Γερμανίας - Ελλάδας (Vertrauliches Protokoll betreffend deutsch - italienische Vereinbarungen über Griechenland) μετά από δίμηνες διαπραγματεύσεις στη Ρώμη μεταξύ 14 Μαρτίου και 21 Ιανουαρίου 1942⁸.

Η συμφωνία αυτή, υπογεγραμμένη από τρεις αυτόνομες προσωπικότητες του διεθνούς δικαίου, προέβλεπε εκτός από τον καθορισμό καταβολής μηνιαίου ποσού για έξοδα κατοχής, το άνοιγμα των σχετικών λογαριασμών για την άτοκη χρέωση των δυνάμεων κατοχής με ποσά που αφορούσαν διάφορες ανάγκες τους. Η χρέωση αυτή πραγματοποιήθηκε με όρους δανείου, αφού προβλεπόταν και μηχανισμοί ελέγχου της καταβολής των ποσών αυτών ανά τακτά χρονικά διαστήματα. Ο χαρακτήρας αυτός του δανείου ήταν τόσο εμφανής, ώστε το οικονομικό επιτελείο των γερμανικών αρχών κατοχής στην αναφορά πεπραγμένων εκτός από τη ρητή μνεία του χρέους, έκανε υπολογισμούς για το πόσο είναι το οφειλόμενο χρέος απέναντι στο ελληνικό δημόσιο.

Ενδεικτικό του αδιαμφισβήτητου δανειακού χαρακτήρα της οικονομικής αυτής συναλλαγής είναι ότι η Ιταλία στη συνθήκη ειρήνης του Παρισιού το 1947, αναγνώρισε την υποχρέωση της να καταβάλει αποζημιώσεις στην Ελλάδα και σε σχέση με το κατοχικό δάνειο. Το συνολικό ποσό της ιταλικής αποζημίωσης ορίστηκε στα 105.000.000 δολάρια. Το ζήτημα μάλιστα αυτό διευθετήθηκε στο πλαίσιο της ελληνοϊταλικής οικονομικής συνεργασίας, που υπογράφηκε το 1949 ανάμεσα στις δύο χώρες⁹. Υποχρέωση καταβολής αποζημιώσεων αναγνώρισε και η Βουλγαρία στην συνθήκη ειρήνης του Παρισιού, κατά την οποία μάλιστα ανέλαβε την υποχρέωση να επιστρέψει τις περιουσίες που διαρπάχτηκαν από τις δυνάμεις της¹⁰.

Ο υπολογισμός των οφειλών τώρα του γερμανικού δημοσίου απέναντι στο ελληνικό κράτος αποτελεί ένα τεράστιο και πολυσύνθετο πρόβλημα, για το οποίο έχει αναπτυχθεί μια τεράστια φιλολογία, από την οποία θα παρουσιαστούν παρακάτω μερικές βασικές πτυχές της.

Το ίδιο το γερμανικό οικονομικό επιτελείο έκανε καταρχήν υπολογισμούς για το ύψος του χρέους του Ράιχ έναντι του ελληνικού κράτους, αναγνωρίζοντας έμμεσα την οφειλή. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς του, το ελληνικό κράτος έθεσε στη διάθεση των γερμανικών αρχών κατοχής συνολικά 3.465 τρισεκατομμύρια δραχμές, από τις οποίες 2.406 δισεκατομμύρια χρησιμοποιήθηκαν για κάλυψη εξόδων κατοχής, ενώ 1.059 δισεκατομμύρια αποτελούσαν επιπρόσθετα κόστη, τα οποία χρεώθηκαν στο Γερμανικό Ράιχ μέσω των ειδικών λογαριασμών της Τράπεζας της Ελλάδος. Οι Γερμανοί επέστρεψαν τώρα, σύμφωνα με τους ίδιους υπολογισμούς 760 δισεκατομμύρια στη τράπεζα της Ελλάδας, όσο ήταν οι Γερμανοί ακόμα στην Ελλάδα, με αποτέλεσμα να εξαχθεί συνολικό υπόλοιπο 299 δισεκατομμυρίων δραχμών¹¹.

Το γερμανικό οικονομικό επιτελείο έκανε μάλιστα υπολογισμούς για την αντιστοιχία των δραχμών αυτών σε γερμανικά μάρκα. Χρησιμοποιώντας με φιλότιμο και ακριβή τρόπο διαφόρους δείκτες, τροφίμων, τιμή ελαιολάδου, μέση τιμή χρυσού, ύψος μισθών, πληθωρισμού και βιοτικού επιπέδου, κατέληξαν στο πόσο των 476 εκατομμυρίων γερμανικών μάρκων (Reichsmark) ως υπολειπόμενου χρέους του Ράιχ απέναντι στο ελληνικό δημόσιο¹². Ενδεικτικό της υπόστασης της συγκεκριμένης οφειλής είναι ότι ήδη από το 1943 η γερμανική διοίκηση άρχισε την αποπληρωμή των χρεών σε μηνιαίες δόσεις. Η τελευταία μάλιστα εξόφληση¹³ σε ύψος 300 τρισεκατομμυρίων δραχμών καταβλήθηκε στην κατοχική κυβέρνηση Ράλλη έξι ημέρες πριν από την αποχώρηση της Wehrmacht από την Ελλάδα¹⁴!

Υπολογισμούς έκαναν ωστόσο και Έλληνες κυβερνητικοί παράγοντες και ιστορικοί μετά τον πόλεμο. Ο καθηγητής Άγγελος Αγγελόπουλος πραγματοποίησε υπολογισμούς σε δύο διαφορετικές εποχές. Την πρώτη την πραγματοποίησε το 1945¹⁵ υπολογίζοντας άμεσες και έμμεσες πληρωμές προς το Τρίτο Ράιχ σε 528.000.000 δολάρια. Κατά το δεύτερο υπολογισμό του, το 1964¹⁶, ο Αγγελόπουλος υπολογίζει το ύψος του κατοχικού δανείου σε 4.050.000.000 δολάρια. Ο Δερτιλής¹⁷ χρησιμοποίησε ως βάση για τον υπολογισμό του τη μέση σχέση χρυσής λίρας Αγγλίας προς το δολάριο κατά τη διάρκεια της κατοχής $20 = 1$ υπολογίζοντας το συνολικό χρέος 64,8 εκατομμύρια δολάρια για την Ιταλία και 160 εκατομμύρια δολάρια για τη Γερμανία.

Οι Συνθήκες Ειρήνης και οι γερμανικές επανορθώσεις

Ένα από τα βασικότερα ζητήματα που κλήθηκαν να επιλύσουν οι νικητές του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου ήταν το ζήτημα των γερμανικών αποζημιώσεων, ή επανορθώσεων, όπως αυτές αποκαλούνταν παλαιότερα, ένα φυσικό επακόλουθο τη ήττας της Γερμανίας. Το ζήτημα αυτό κυριάρχησε κατά συνέπεια λίγο πολύ σε όλες τις μεγάλες διασκέψεις κορυφής των Μεγάλων Δυνάμεων (στην Τεχεράνη τον Νοέμβριο του 1943, στη Γιάλτα το Φεβρουάριο του 1945, στο Πότσταμ τον Ιούλιο του 1945), ακόμα και σε αυτές που έλαβαν χώρα πριν τελειώσει ο πόλεμος.

Αποφάσεις για το συγκεκριμένο θέμα ελήφθησαν ωστόσο στη

διάσκεψη του Πότσταμ. Στο μεσοδιάστημα έλαβαν χώρα γεγονότα που επηρέασαν σημαντικά την έκβαση των διαπραγματεύσεων. Η χειρότερη οικονομική δυσπραγία στην ιστορία του γερμανικού έθνους έκανε την εμφάνιση της. Οι ίδιοι οι Γερμανοί θρηνούσαν μετά τον πόλεμο εκατομμύρια θύματα, τα περισσότερα άνδρες. Η υποδομή του κράτους, οι δρόμοι, τα λιμάνια, τα αεροδρόμια και ό,τι άλλο χαρακτήριζε προπολεμικά το άλλοτε περήφανο Ράιχ ήταν σε πολύ μεγάλο μέρος κατεστραμμένο από τους βομβαρδισμούς και τις τελευταίες μάχες του αιματηρού πολέμου¹⁸.

Η πικρή εμπειρία της ασταθούς Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, ο φόβος δηλαδή αναβίωσης του ναζιστικού γερμανικού милитарισμού ως επακόλουθο της οικονομικής ανέχειας ήταν ωστόσο ακόμα νωπή. Την ίδια περίοδο οι Ευρωπαίοι είχαν να αντιμετωπίσουν την απειλή επέκτασης του σοβιετικού πολιτικοοικονομικού μοντέλου και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Τα σύνδρομα ασφαλείας και οι νέες αδήριτες γεωπολιτικές ανάγκες του Ψυχρού Πολέμου επέφεραν μια μετατόπιση των αρχικών σχεδιασμών για πλήρη αγροτοποίηση της γερμανικής οικονομίας.

Στο νέο γεωστρατηγικό σχεδιασμό των Αμερικανών στο πλαίσιο της πολιτικής ανάσχεσης, κυρίαρχη θέση κέρδισε η πεποίθηση ότι μια Ευρώπη χωρίς μια ισχυρή Γερμανία θα έμενε υπανάπτυκτη, πολιτικά ανίσχυρη και πάνω από όλα ευάλωτη στη σοβιετική απειλή. Για το λόγο αυτό οι Αμερικανοί κατά πρώτο λόγο και οι δυτικοευρωπαίοι σύμμαχοι κατά δεύτερον κυρίως επέδειξαν εξαιρετική αυτοσυγκράτηση στις απαιτήσεις τους αναφορικά με τις πολεμικές αποζημιώσεις, προκειμένου να συμβάλουν στην επανοικοδόμηση του γερμανικού κράτους. Σε ένα κείμενο το οποίο περιείχε τις οικονομικές προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της Γερμανίας (*Wirtschaftliche Grundsätze*) και τέθηκε αργότερα υπό διαπραγμάτευση στη Διάσκεψη του Πότσταμ, οι Αμερικανοί φρόντισαν να καταστήσουν σαφές ότι τους ενδιέφερε πρώτα από όλα να διατηρήσουν τη νομισματική ενότητα¹⁹ και τη χρηματοδότηση των γερμανικών εισαγωγών από την ίδια τη Γερμανία.

Εφιάλτης των Αμερικανών αποτελούσε το ενδεχόμενο ότι μια διαιρεμένη, αποβιομηχανοποιημένη και εξασθενημένη από τις επανορθώσεις Γερμανία δεν θα ήταν πλέον σε θέση να θρέψει τον πληθυσμό της, με αποτέλεσμα να καταστεί εξαρτημένη σε μακροχρόνια βάση από εξωτερική βοήθεια. Για το λόγο αυτό οι ΗΠΑ απέρριψαν τη σοβιετική αξίωση που πρωτοδιατυπώθηκε στη Γιάλτα για καταβολή αποζημιώσεων από την πλευρά της Γερμανίας ύψους 20 δισεκατομμυρίων δολαρίων, από τα οποία τα 10

θα λάμβανε, σύμφωνα με τη σοβιετική πρόταση, η Μόσχα και τα άλλα δέκα θα διανέμονταν μεταξύ των δυτικών συμμάχων. Τον Ιούλιο του 1945, στη Διάσκεψη του Πότσονταμ έλαβαν έτσι χώρα σκληρές διαπραγματεύσεις μεταξύ των νικητών²⁰.

Η τελική συμφωνία αποτελεί έναν συμβιβασμό μεταξύ των γεωπολιτικών αναγκαιοτήτων της στιγμής για το μέλλον της Γερμανίας και της διασφάλισης όσο το δυνατόν μεγαλύτερων οικονομικών ανταλλαγμάτων από την ηττημένη Γερμανία²¹. Ειδικότερα στο Πότσονταμ αποφασίστηκε ότι κάθε μια από τις τέσσερις νικήτριες χώρες, Γαλλία, Βρετανία, ΗΠΑ και Σοβιετική Ένωση, θα ικανοποιούσε τις οικονομικές της απαιτήσεις α) από την οικονομική διαχείριση της δικής της ζώνης κατοχής και β) από την κατάσχεση των γερμανικών επενδύσεων στο εξωτερικό. Το σοβιετικό αίτημα για καταβολή 20 δισεκατομμυρίων δολαρίων από την πλευρά της Γερμανίας δεν μπόρεσε να βρει ανταπόκριση. Η Σοβιετική Ένωση σε μια «συμφωνία-πακέτο» θα λάμβανε τις αποζημιώσεις της από τη δική της ζώνη κατοχής²².

Απόρροια των συμφωνιών του Πότσονταμ αποτελεί η συνάντηση στο Παρίσι τον Ιανουάριο του 1946 των χωρών που δικαιούνταν αποζημιώσεις από τη Γερμανία. Σκοπός της συνάντησης ήταν, όπως αναφέρεται στο προοίμιο της συμφωνίας, η ίδρυση διασυμμαχικού γραφείου επανορθώσεων και η απόδοση του νομισματικού χρυσού. Στη συμφωνία των Παρισίων έγινε διαπραγμάτευση πολλών θεμάτων, που αφορούσαν το συγκεκριμένο θέμα, όπως ο καθορισμός των μεριδίων για κάθε χώρα και διάφορα τεχνικής φύσεως ζητήματα για τον υπολογισμό των επανορθώσεων και τον τρόπο καταβολής τους.

Οι γερμανικές αποζημιώσεις χωρίστηκαν σε δύο μεγάλες κατηγορίες. Η πρώτη περιλάμβανε κάθε τι που μπορούσε να αποδοθεί ως αποζημίωση (χρυσός, ιδιωτικές περιουσίες, εμπορικές επανορθώσεις κ.ά.) εκτός από το βιομηχανικό εξοπλισμό, τα εμπορικά σκάφη και τα σκάφη της εσωτερικής ναυσιπλοΐας, τα οποία αποτέλεσαν τη δεύτερη κατηγορία αποζημιώσεων. Οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, η Βρετανία και η Γαλλία κατοχύρωσαν το 72% των συνολικών αποζημιώσεων στην πρώτη κατηγορία των αποζημιώσεων και το 62% στη δεύτερη κατηγορία, αφήνοντας το υπόλοιπο για τις υπόλοιπες 25 χώρες. Στην Ελλάδα κατοχυρώθηκε το 2,70% του συνόλου των αποζημιώσεων στην πρώτη κατηγορία και το 4,70% στη δεύτερη²³.

Το αποτέλεσμα της συμφωνίας των Παρισίων ήταν πολύ κάτω από τις προσδοκίες των Ελλήνων. Οι αξιώσεις της Ελλάδας περι-

λάμβαναν εξάλλου και το κατοχικό δάνειο, το οποίο, όπως και πολλές άλλες αξιώσεις, δεν ικανοποιήθηκε. Για το λόγο αυτό η ελληνική αντιπροσωπεία υπό τον καθηγητή Σμπαρούνη, επιφυλάχθηκε να επιδιώξει τον τελικό διακανονισμό του ζητήματος σε μελλοντική συμφωνία, που θα ρύθμιζε τα παραπάνω ζητήματα²⁴. Τα μόνα οφέλη που αποκόμισε το ελληνικό κράτος από τη συμφωνία αυτή, ήταν εξοπλισμός από τη διάλυση της γερμανικής πολεμικής βιομηχανίας αξίας 20 εκατομμυρίων δολαρίων της εποχής εκείνης. Με μια ξεχωριστή συμφωνία, που υπογράφηκε στις 13.6.1947, η Γερμανία κατέβαλε το ποσό των 47 εκατομμυρίων μάρκων για απαιτήσεις της περιόδου ουδετερότητας του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου²⁵.

Έντονη κριτική στη συμφωνία του Παρισιού άσκησε ο καθηγητής Κωνσταντίνος Δοξιάδης, ο οποίος το 1947 δημοσιοποίησε τις απόψεις του σχετικά με τη συμφωνία των Παρισίων στο βιβλίο του, *Θυσίες της Ελλάδος*²⁶. Ο Δοξιάδης επέβλεψε υπολογισμούς και απολογισμούς, που πραγματοποίησε ομάδα εμπειρογνομώνων, και δημοσίευσε αναλυτικούς πίνακες στο βιβλίο του με όλες τις άμεσες και έμμεσες καταστροφές και ζημιές που κατά τον Δοξιάδη προκλήθηκαν από την παρουσία των Δυνάμεων Κατοχής στην Ελλάδα. Το τελικό του συμπέρασμα, το οποίο αποτέλεσε και τη βάση του υπομνήματος της ελληνικής αντιπροσωπείας στο Παρίσι, ήταν πως οι θυσίες της χώρας έφθαναν το ποσό των 17.870.764.1000 δολαρίων ή 1.994.734.680.991 δραχμές του 1938. Ο Δοξιάδης προέβαλε ακόμα τον ισχυρισμό ότι το ποσοστό επί των επανορθώσεων που τελικά επιδικάσθηκαν στην Ελλάδα αντιστοιχεί στο ποσό των 300.000.000 δολαρίων, που με τη σειρά τους αντιστοιχούν στο 1% των ελληνικών αιτημάτων.

Επόμενος σταθμός στην ιστορία του ζητήματος των αποζημιώσεων συνιστά η περιβόητη Συμφωνία του Λονδίνου το 1952. Στη συμφωνία του Λονδίνου εξετάστηκαν με ιδιαίτερη λεπτομέρεια όλες οι χρηματικές υποχρεώσεις της Γερμανίας από την 1η Ιουνίου 1933 μέχρι τις 8 Μαΐου 1945. Επειδή το ενδιαφέρον των κατακτητριών δυνάμεων της Γερμανίας εστιαζόταν κυρίως στα προπολεμικά χρέη της Γερμανίας, το βάρος των διαπραγματεύσεων δόθηκε κυρίως στα ειδικά παραρτήματα, με τα οποία οι δυνάμεις αυτές εξασφάλισαν τη ρύθμιση των χρεών της Γερμανίας, που αφορούσαν τις γερμανικές οφειλές απέναντι σε αυτές και τους υπηκόους τους. Αυτό αντανakλάται και στην πορεία των διαπραγματεύσεων. Στην πρώτη και σημαντικότερη, που έλαβε χώρα τους τελευταίους μήνες του 1952, έλαβαν μέρος μόνο η Ομοσπονδια-

κή Γερμανία και οι τρεις μεγάλες δυτικές δυνάμεις και μόνο στη δεύτερη φάση των διαπραγματεύσεων μπόρεσαν να συμμετάσχουν τα υπόλοιπα 65 κράτη, που δικαιούνταν επανορθώσεις²⁷.

Με ιδιαίτερη δεξιοτεχνία η γερμανική διπλωματία προσπάθησε και υπό την ικανή καθοδήγηση του τραπεζίτη Hermann Josef Abs πέτυχε να αποσοβήσει την άμεση καταβολή των αποζημιώσεων και να μεταθέσει το θέμα στο απώτατο μέλλον. Ο Abs κατάφερε πιο συγκεκριμένα να πραγματοποιήσει στη συμφωνία αυτή τη μεγαλύτερη διαπραγματευτική επιτυχία της ζωής του (Mein größter Coup), όπως ο ίδιος αργότερα δήλωσε²⁸.

Η επιτυχία αυτή συνίστατο στη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 5 της τελικής συμφωνίας: «...*Η εξέτασις των απαιτήσεων αίτινες πηγάζουσι εκ του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, των χωρών αίτινες διετέλεσαν εις κατάστασιν πολέμου μετά της Γερμανίας ή έχουσι καταληφθή υπό αυτής κατά τη διάρκειαν του πολέμου τούτου και των υπηκόων των χωρών τούτων, εναντίον του Ράιχ και των Συντεταγμένων του Ράιχ, συμπεριλαμβανομένων των εξόδων της γερμανικής κατοχής, των ενεργητικών εις συμψηφιστικούς λογαριασμούς, άτινα εκτήθησαν κατά την διάρκειαν και των απαιτήσεων κατά των Reichskreditkassen, θέλει αναβληθή μέχρι του οριστικού διακανονισμού του προβλήματος των Επανορθώσεων...*»²⁹. Αυτό σήμαινε με άλλα λόγια ότι κάθε διακανονισμός που αφορούσε τις αδικοπραξίες του εθνικοσοσιαλισμού στις κατακτημένες χώρες έπρεπε να περιμένει μέχρι τη σύναψη οριστικής συνθήκης ειρήνης.

Σύμφωνα με τον επικεφαλής της αντιπροσωπείας, Hermann Josef Abs, κατά την υπογραφή της συνθήκης, η Ομοσπονδιακή Γερμανία δια των αντιπροσώπων της ανακοίνωσε ότι δεν θα ήταν διατεθειμένη στο μέλλον να καταβάλει ξανά αποζημιώσεις. Για να εκπληρώσει μάλιστα τις οικονομικές υποχρεώσεις της η γερμανική αντιπροσωπεία ζήτησε και έλαβε κατηγορηματική διαβεβαίωση από τα 19 κράτη που είχαν λάβει μέρος στη συνθήκη του Παρισιού ότι δεν θα ήταν επιτρεπτό να εγερθούν απαιτήσεις για επανορθώσεις ζημιών που προξενήθηκαν κατά τη διάρκεια του πολέμου. Την αξίωση αυτή τη στήριζαν οι Γερμανοί στο γεγονός ότι οι 19 αυτές χώρες είχαν αποζημιωθεί ήδη από την κατάσχεση της γερμανικής περιουσίας στο εξωτερικό και από την αποσυναρμολόγηση της γερμανικής βιομηχανίας³⁰. Δεν μπορούμε να ελέγξουμε σήμερα κατά πόσο αληθεύει η αναφορά αυτή του τραπεζίτη, γιατί δεν είναι καταγραμμένη σε κανένα σημείο της συνθήκης.

Ο χειρισμός του ζητήματος των επανορθώσεων από τις ελληνικές κυβερνήσεις μεταπολεμικά και ο ρόλος της Ανατολικής Γερμανίας

Μια ιδιαίτερα ευαίσθητη και εν πολλοίς αποσιωπημένη διάσταση του όλου θέματος αποτελεί η αντιμετώπιση ποινικών και οικονομικών ζητημάτων, που άπτονταν όλων όσων διαδραματίστηκαν κατά τη διάρκεια της κατοχής, από τις μεταπολεμικές κυβερνήσεις της Αθήνας. Μέσα στο γενικότερο πνεύμα της λήθης και αποενοχοποίησης μεγάλων ομάδων του πληθυσμού που είτε συνεργάστηκαν με τις δυνάμεις κατοχής είτε συνεπικούρησαν τις διώξεις των Εβραίων, που λίγο πολύ επικράτησαν παντού στην Ευρώπη μετά τον πόλεμο, έλαβαν χώρα και στην Ελλάδα εξελίξεις, που προσέδωσαν μια άλλη τροπή στο ζήτημα της τιμωρίας των εγκληματιών πολέμου και της αποζημίωσης θυμάτων.

Καταλύτης στο ζήτημα αυτό αποτέλεσε η θεαματική βελτίωση των οικονομικών και πολιτικών σχέσεων Ελλάδος - Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας μεταπολεμικά. Αν και δεν υπογράφηκε ποτέ συμφωνία λήξης του πολέμου ανάμεσα στις δυο χώρες, καθώς δεν είχε υπογραφεί μέχρι τότε και οριστική συμφωνία ειρήνης μεταξύ της Γερμανίας και των συμμάχων, οι δυο χώρες προχώρησαν σε ένα πλήθος επαφών στη δεκαετία του '50 και '60, που διέπονταν από το αμοιβαίο συμφέρον. Ο πόλεμος είχε εξάλλου διακόψει μια πολυσήμαντη οικονομική και πολιτική συνεργασία ανάμεσα στις δύο χώρες, μια συνεργασία που εμφορούταν από την ταυτόχρονη ύπαρξη φασιστικών καθεστώτων σε Ελλάδα και Γερμανία³¹.

Ακριβώς την περίοδο αυτή συνέτρεχαν αντικειμενικές προϋποθέσεις, που ευνοούσαν την ουσιαστική επαναπροσέγγιση μεταξύ των δυο χωρών. Η Γερμανία καταρχήν επιδίωκε την οικονομική και πολιτική αναβάθμιση της διεθνούς θέσης της και τη βελτίωση της εικόνας της στο εξωτερικό ως προϋπόθεση επιβολής της απαίτησης της Βόννης, να αναγνωρίζεται διεθνώς ως η μοναδική νόμιμη εκπρόσωπος του γερμανικού έθνους³².

Σε ό,τι αφορά το ελληνικό κράτος, ιδιαίτερα επιτακτικά εμφανίζονταν την ίδια εποχή δύο ζητήματα. Το πρώτο αφορούσε στην προσέλκυση κεφαλαίων από το εξωτερικό είτε με τη μορφή πιστώσεων είτε με τη μορφή επενδύσεων. Το δεύτερο πρόβλημα που η ελληνική κυβέρνηση είχε να αντιμετωπίσει την ίδια περίοδο, αφορούσε στο λεγόμενο εξαγωγικό πρόβλημα της Ελλάδος και

την αναζήτηση αγορών διάθεσης των αγροτικών της προϊόντων. Τη δεκαετία του '50 και του '60 η Ελλάδα παρέμενε ακόμα μια βαθιά αγροτική χώρα: 60% του πληθυσμού της Ελλάδας ήταν μέχρι και τη δεκαετία του '60 απασχολούμενο στον αγροτικό τομέα³³. Το 70% των ελληνικών εξαγωγών αποτελούνταν από είδη διατροφής και καπνό³⁴.

Στις αρχές της δεκαετίας του '50 παρουσιάστηκαν εντούτοις, για μια σειρά από λόγους, ανυπέρβλητες δυσκολίες στη διάθεση ελληνικών προϊόντων στο εξωτερικό. Οι κυριότερες αιτίες για την εξέλιξη αυτή ήταν η απώλεια των ανατολικών αγορών για την Ελλάδα λόγω της πολιτικής-εμπάρκο του NATO και της GATT απέναντι στον Ανατολικό Συνασπισμό και η νομισματική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα, που διαφοροποίησε τη θέση της δραχμής στο σύστημα συναλλαγματικών ισορροπιών, καθιστώντας τα ελληνικά προϊόντα μη ελκυστικά στις ξένες ευρωπαϊκές αγορές. Αυτό, σε συνδυασμό με την άρση της αμερικανικής βοήθειας το 1953 και την έμμεση επιδότηση του εμπορικού ελλείμματος που παρείχαν οι Αμερικανοί στα πρώτα βήματα ανασυγκρότησης της κατεστραμμένης ελληνικής οικονομίας από τον εμφύλιο και την κατοχή, εκτίναξαν το εμπορικό έλλειμμα της Ελλάδας στα ύψη³⁵.

Η ελληνική κυβέρνηση όφειλε επομένως να δημιουργήσει ένα τέτοιο πλέγμα επαφών, που θα καθιστούσε δυνατή την επίτευξη των παραπάνω στόχων. Επειδή προπολεμικά η Γερμανία ήταν η μεγαλύτερη αγορά διάθεσης ελληνικών καπνών, στράφηκαν εύλογα προς αυτή την κατεύθυνση οι πρώτες προσπάθειες σύναψης εμπορικών επαφών με άλλες χώρες. Τον Οκτώβρη του 1950 ο αντιπρόεδρος της ελληνικής κυβέρνησης Γεώργιος Παπανδρέου μετέβη στη Βόννη, όπου επιδίωξε και πέτυχε τη σύναψη της πρώτης εμπορικής συμφωνίας για πώληση καπνού στην Ομοσπονδιακή Γερμανία. Η συμφωνία αυτή άνοιξε το δρόμο για μια σειρά από εμπορικές συμφωνίες (1951, 1953, 1960) και για την οριστική ομαλοποίηση των σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών. Το 1951, ένα έτος σταθμός στις ελληνογερμανικές σχέσεις, οι από το 1949 υπάρχουσες αντιπροσωπείες των δυο χωρών σε Αθήνα και Βόννη αναβαθμίστηκαν σε πρεσβείες³⁶.

Το γεγονός αυτό επέτρεψε τη σταδιακή διόγκωση των εμπορικών ανταλλαγών ανάμεσα στις δύο χώρες, η οποία μέσα σε λίγα χρόνια έφερε την Ομοσπονδιακή Γερμανία στην πρώτη θέση στις ελληνικές εξαγωγές και στη δεύτερη στις εισαγωγές μετά τις ΗΠΑ³⁷. Το πρωτόκολλο οικονομικής συνεργασίας, που συνάφθηκε το 1952 μεταξύ Αθήνας και Βόννης και προέβλεπε τη χορήγηση

δανείου ύψους 200 εκατομμυρίων μάρκων στο ελληνικό δημόσιο απαντούσε στο δεύτερο πρόβλημα. Παράλληλα δημιουργήθηκαν με τη συμφωνία αυτή προϋποθέσεις επένδυσης ιδιωτικών κεφαλαίων στην Ελλάδα από μεγάλους γερμανικούς οίκους στην Ελλάδα³⁸.

Οι υποσχέσεις των γερμανικών οίκων μετουσιώθηκαν πράγματι σε πράξη. Στη δεκαετία του '50 ονομαστές γερμανικές εταιρείες, όπως η Krupp, η Hydrocarbon, η Stahlunion Export κ.ά., δραστηριοποιήθηκαν στην Ελλάδα, αφού ανέλαβαν σειρά ελληνικών προμηθειών, που αφορούσαν την κατασκευή των έργων υποδομής για τη μεταπολεμική ανασυγκρότηση της Ελλάδας σε διάφορους τομείς με έμφαση στον ενεργειακό³⁹. Οι σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών βελτιώθηκαν σε τέτοιο σημείο, ώστε η Ελλάδα έλαβε από τη Δυτική Γερμανία μέχρι το 1967 ακόμα και στρατιωτική βοήθεια ύψους 100 εκατομμυρίων μάρκων⁴⁰.

Η βελτίωση των σχέσεων μεταξύ των δύο πλευρών απαίτησε το τίμημά της, το οποίο δεν ήταν άλλο από την εξαιρετικά διαλλακτική στάση του ελληνικού κράτους στο θέμα της ρύθμισης των γερμανικών οφειλών απέναντι στην Ελλάδα και της μεταχείρισης των ναζι εγκληματιών πολέμου από τις ελληνικές δικαστικές αρχές. «Όλως τυχαίως», σε βραχύ χρονικό διάστημα μετά την επίτευξη διαφόρων οικονομικών συνεργασιών και συμφωνιών, λάμβαναν χώρα και εξελίξεις στα δύο αυτά αγκάθια των ελληνογερμανικών σχέσεων. Μετά τη συμφωνία του 1950 για παράδειγμα διαγράφηκαν υπό την πίεση της Βόννης τρεις κορυφαίοι εκπρόσωποι βιομηχανιών καπνού από τις ελληνικές λίστες εγκληματιών πολέμου⁴¹.

Στο περιθώριο της συνάντησης του 1952 ρυθμίστηκε επίσης οριστικά το θέμα των γερμανικών περιουσιών στην Ελλάδα, χωρίς όμως να θιχτεί διόλου το θέμα των γερμανικών αποζημιώσεων είτε προς Έλληνες ιδιώτες, θύματα της ναζιστικής θηριωδίας, είτε προς το ελληνικό δημόσιο. Σύμφωνα με τον Μαρκεζίνη η Ελλάδα δεσμεύτηκε με δική της πρωτοβουλία να επιλύσει ένα πρόβλημα που σοβούσε από τις προηγούμενες κυβερνήσεις. Για το λόγο αυτό η ελληνική κυβέρνηση προτίθετο, όπως δήλωσε ο ίδιος ο πολιτικός στη βουλή: α) να αποδώσει στη γερμανική κυβέρνηση όλα τα διπλωματικά και προξενικά ακίνητα, τα οποία άνηκαν προπολεμικά στην Ελλάδα, β) να αποδώσει, σε όσους Γερμανούς δεν βαρύνονταν με εχθρικές πράξεις εναντίον της Ελλάδας, τις περιουσίες τους, γ) να αποδώσει στα γερμανικά ιδρύματα έναντι καταβολής τιμήματος τις κατασχεμένες περιουσίες τους κ.ά.⁴². Οι

προθέσεις αυτές υλοποιήθηκαν αργότερα από ελληνικής πλευράς⁴³, χωρίς όμως να έχει προϋπάρξει ρύθμιση των γερμανικών επανορθώσεων, όπως ο Μαρκεζίνης είχε δεσμευτεί στη Βουλή.

Ιδιαίτερα συγκαταβατική και οικτίρμων αποδείχτηκε το συγκεκριμένο διάστημα εκτός από την ελληνική κυβέρνηση και η ελληνική δικαιοσύνη δια μέσου του *ελληνικού εθνικού γραφείου για εγκληματίες πολέμου*, που είχε συσταθεί το 1945. Το 1952 δόθηκε οριστικά χάρη στον στρατηγό Alexander Adriae, ο οποίος είχε υπηρετήσει στην Κρήτη και είχε καταδικασθεί τέσσερις φορές ισόβια, ο οποίος μετά από λίγο αφέθηκε ελεύθερος. Λίγο αργότερα ανεστάλη οριστικά η ανακριτική διαδικασία για 22 ακόμα περιπτώσεις εναντίον 200 κατηγορουμένων για εγκλήματα πολέμου και οι δικογραφίες τους παραδόθηκαν στη γερμανική δικαιοσύνη για εξέταση⁴⁴. Καμιά εξ αυτών δεν κατέληξε ποτέ σε δίκη.

Αξίζει να σημειωθεί εδώ για το συγκεκριμένο θέμα ότι στη μεταπολεμική Ελλάδα καταδικάστηκαν γενικά μόνο τέσσερις εγκληματίες πολέμου σε αξιοσημείωτες ποινές. Στις 9.12.1946 και στις 20.5.1947, στην έκτη επέτειο δηλαδή από την αποβίβαση γερμανών στρατιωτών στην Κρήτη, εκτελέστηκαν οι στρατηγοί Bruno Bräuer και Wilhelm Müller, εξαιτίας των βαναυσοτήτων που διεπράχθησαν υπό τη διοίκηση τους στην Κρήτη. Σε θάνατο καταδικάστηκε και εκτελέστηκε επίσης ο ανώτατος αξιωματικός πεζικού, Schubert, οποίος είχε γίνει ονομαστός για το σαδισμό του⁴⁵.

Ο ιστορικός Mark Mazower αποδίδει το μειωμένο ενδιαφέρον των ελληνικών δικαστικών αρχών, «...οι οποίες ολοκλήρωσαν το έργο τους γρηγορότερα από οπουδήποτε αλλού στην Ευρώπη...», στον εμφύλιο πόλεμο που ακολούθησε το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο στην Ελλάδα και βρήκε μεγάλο μέρος των προηγούμενων ανταρτών στις τάξεις του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας και παράλληλα μέλη των δοσιλογικών κυβερνήσεων της κατοχής στις τάξεις των μεταπολεμικών κυβερνήσεων⁴⁶.

Ακόμα πιο ελαστική με τους εγκληματίες πολέμου εμφανίστηκε η γερμανική δικαιοσύνη. Ενώπιον γερμανικού δικαστηρίου δεν έγινε ποτέ καμία δίκη εναντίον υπευθύνων για εγκλήματα, που διαπράχθηκαν στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο στην Ελλάδα, ούτε εναντίον αρχηγών των SS αλλά και ούτε εναντίον αξιωματικών της Wehrmacht. Σύμφωνα με τις απαντήσεις, που κατά καιρούς έχουν δοθεί για την απουσία τέτοιων δικών⁴⁷, οι ανακρίσεις που έγιναν με βάση ελληνικά έγγραφα, σε καμιά περίπτωση δεν οδήγησαν ούτε στον εντοπισμό των δραστών, ούτε στην ανεύρεση αποδεικτικών στοιχείων.

Παρόμοια κατάληξη είχε και η πολύκροτη υπόθεση του αξιωματικού της Wehrmacht, Dr. Merten, ο οποίος συνελήφθη τυχαία στην Αθήνα το 1957, όταν παρέστη ως μάρτυρας σε δίκη του πρώην διερμηνέα του στη κατοχή. Αν και οι πληροφορίες για τον ακριβή ρόλο του Merten στην Ελλάδα είναι ιδιαίτερα συγκεχυμένες και ενδέχεται η μέχρι τώρα αντίληψη να είναι απολύτως λανθασμένη⁴⁸, τότε ήταν απολύτως εδραιωμένη η πεποίθηση, ότι ο συγκεκριμένος αξιωματικός ήταν υπεύθυνος για εκτοπίσεις Εβραίων, εκτελέσεις αμάχων, ακόμα και για την επέκταση της βουλγαρικής κατοχής από το Στρυμόνα μέχρι τον Αξιό⁴⁹, κάτι που εκ των πραγμάτων ήταν αδύνατο να είχε συμβεί για μια σειρά από λόγους.

Ο Μέρτεν παραπέμφθηκε αρχικά σε δίκη, όπου και καταδικάστηκε σε 25 χρόνια φυλάκιση. Στη φυλακή ωστόσο ανακάλυψε ξαφνικά μια φωτογραφία, η οποία «τον βοήθησε να θυμηθεί» γεγονότα της κατοχής. Κατά τον ίδιο στη φωτογραφία εικονίζονταν συνεργάτες του την περίοδο της κατοχής, οι οποίοι είχαν ήδη πλουτίσει από τις περιουσίες των Εβραίων που είχαν εκτοπιστεί. Οι συνεργάτες αυτοί δεν ήταν άλλοι από τον εν ενεργεία Υπουργό Εσωτερικών, Δημήτριο Μακρή, τη γυναίκα του Δοξούλα Μακρή και τον τότε Πρωθυπουργό της Ελλάδας, Κωνσταντίνο Καραμανλή⁵⁰!

Η υπόθεση έλαβε, όπως ήταν αναμενόμενο, τεράστια έκταση, η οποία έτεινε να επιβαρύνει σημαντικά τις άριστες σχέσεις των δύο κρατών. Μετά από δύο απαλλακτικά νομοθετικά διατάγματα ωστόσο, το 1958 και 1960, με τα οποία η ελληνική δικαιοσύνη για μία ακόμη φορά παραιτούταν από οποιαδήποτε αξίωση καταδίωξης εγκληματιών πολέμου, ο Merten παραδόθηκε το 1960 στις γερμανικές αρχές, οι οποίες μετά από μερικά χρόνια ανέστειλαν τις ανακρίσεις εις βάρος του⁵¹.

Με την εξέλιξη της υπόθεσης Merten φαίνεται να συνδέεται και το ζήτημα των οικονομικών επανορθώσεων, το οποίο ρυθμίστηκε το 1960, το οποίο είχε επίσης θετικές επιπτώσεις στις διμερείς σχέσεις Ελλάδας - Γερμανίας⁵². Πράγματι, στις 18 Μαρτίου 1960 υπογράφηκε στη Βόννη η Σύμβασις μεταξύ του Βασιλείου της Ελλάδος και της Γερμανικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας περί παροχών υπέρ ελλήνων υπηκόων θιγέντων υπό εθνικοσοσιαλιστικών μέτρων διώξεως, η οποία κυρώθηκε στην Ελλάδα με βασιλικό διάταγμα στις 24 Αυγούστου 1961. Η συμφωνία αυτή είναι η πρώτη ουσιαστικά έμπρακτη αναγνώριση της Δυτικής Γερμανίας για οικονομικές υποχρεώσεις της απέναντι σε Έλληνες υ-

πηκούς ιδιώτες, και για αυτό και έχει ιδιαίτερη σημασία για την περαιτέρω εξέλιξη της υπόθεσης.

Στο πρώτο άρθρο της σύμβασης αναφέρεται ότι: «1) Η Γερμανική Ομοσπονδιακή Δημοκρατία θα καταβάλει εις το βασίλειον της Ελλάδος εκατόν δέκα πέντε εκατομμύρια γερμανικών μαρκών, υπέρ των υπό εθνικοσοσιαλιστικών μέτρων διώξεως δια λόγους φυλής, θρησκείας ή κοσμοθεωρίας θιγόντων Ελλήνων υπηκόων, οίτινες υπέστησαν, συνεπεία των μέτρων τούτων διώξεως, ζημίας ελευθερίας ή υγείας και ιδίως και προς όφελος των επιζήσαντων οικείων των φονευθέντων συνεπεία των μέτρων διώξεως τούτων. 2) Η κατανομή του ποσού επαφίεται εις την κρίσιν της βασιλικής κυβερνήσεως...».

Προβλήματα δημιουργήθηκαν από την ερμηνεία του άρθρου III της σύμβασης: «*Δια της εν άρθρω 1ω προβλεπομένης πληρωμής ρυθμίζονται αριστικώς άπαντα τα ζητήματα άτινα αποτελούν το αντικείμενον της συμβάσεως ταύτης και τα αναφερόμενα εις τας σχέσεις της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας προς το Βασίλειον της Ελλάδος, μή θιγομένων ετέρων νομίμων απαιτήσεων Ελλήνων υπηκόων*»⁵³. Στο κυρωτικό διάταγμα του 1961 εμπεριέχονται και δύο επιστολές μεταξύ των υφυπουργών εξωτερικών των δύο χωρών, Θ. Υψηλάντη και Α. Η. Scherpenberg. Στις επιστολές αυτές διαφαίνεται καθαρά ότι η Ομοσπονδιακή Γερμανία θεώρησε ότι με τη σύμβαση αυτή έκλεισε για πάντα το θέμα των αποζημιώσεων δυνάμει του τρίτου άρθρου. Ο Υψηλάντης στην επιστολή του συμφώνησε με την παραπάνω άποψη, αλλά διατύπωσε επιφυλάξεις για το κατά πόσο η ελληνική κυβέρνηση θα επανέλθει με άλλες οικονομικές αξιώσεις, συσχετίζοντας τις αξιώσεις αυτές όμως όχι με τη συγκεκριμένη σύμβαση, αλλά με τη συμφωνία-πρωτόκολλο του Λονδίνου περί διακανονισμού των χρεών.

Εκτός από τη διμερή αυτή συμφωνία, η Αθήνα και η Βόννη προέβησαν τον επόμενο χρόνο, στις 8.12.1961, και σε άλλη μια διμερή συμφωνία, βάσει της οποίας η γερμανική πλευρά κατέβαλε το ποσό των 4.800.000 μάρκων για αφαιρεθέντα από την Ελλάδα και μεταφερθέντα κατά τη διάρκεια της κατοχής στη Γερμανία καπνά⁵⁴.

Κατά ειρωνικό τρόπο, προβλήματα στις διακρατικές σχέσεις Ελλάδας - Γερμανίας προήλθαν την ίδια περίοδο από εντελώς διαφορετική κατεύθυνση. Η αγαστή αυτή συνεργασία Αθήνας - Βόννης προσέκρουε ειδικότερα σε ένα εμπόδιο, το οποίο οι δύο πλευρές δεν είχαν διόλου υπολογίσει. Το εμπόδιο αυτό δεν ήταν άλλο από τον επίσημο εχθρό της Ομοσπονδιακής Γερμανίας στη

διεθνή σκηνή, Ανατολική Γερμανία. Επιδίωξη του κράτους αυτού από τη στιγμή της ίδρυσής του, το 1949, ήταν να αποκτήσει διεθνή αναγνώριση και κύρος στην παγκόσμια κοινότητα εθνών, ανάλογη με αυτή που απολάμβαναν τα άλλα ανατολικά κράτη.

Η προσπάθεια αυτή συναντούσε ωστόσο συγκεκριμένα εμπόδια, όπως την πολιτική απομόνωσης που επιβλήθηκε στο κομμουνιστικό καθεστώς του Ανατολικού Βερολίνου από την Ομοσπονδιακή Γερμανία και το NATO, η οποία διατυπώθηκε αργότερα στο δόγμα *Hallstein*, την απειλή δηλαδή διακοπής των διπλωματικών επαφών που η Ομοσπονδιακή Γερμανία απηύθυνε σε οποιοδήποτε κράτος της Δύσης αναγνώριζε την Ανατολική Γερμανία⁵⁵. Η διελκυστίνδα *επιδίωξη αναγνώρισης του κράτους - αποτροπή αναγνώρισης του* θα ορίσει τον κύριο άξονα άσκησης εξωτερικής πολιτικής των δύο εκπροσώπων του γερμανικού έθνους για δεκαετίες. Ο ανταγωνισμός αυτός θα προσδιορίσει όχι μόνο τις μεταξύ τους διακρατικές σχέσεις, αλλά και τις σχέσεις των άλλων κρατών με τους δυο εκπροσώπους του γερμανικού έθνους.

Στο πλαίσιο αυτό διαμορφώνονται και οι σχέσεις της Ελλάδας με τις δυο χώρες μέχρι την επανένωση των δύο Γερμανιών. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '50, εποχή έντασης του ψυχρού πολέμου, η Ανατολική Γερμανία έχει θέσει ως στόχο να σπάσει το φράγμα της διπλωματικής και οικονομικής απομόνωσης, που της έχουν επιβάλει η Δυτική Γερμανία και οι σύμμαχοί της στο NATO. Στην προσπάθειά της αυτή θα επιδιώξει να αποκτήσει συμμάχους, να δημιουργήσει δηλαδή σχέσεις με μια σειρά από κράτη, διαμέσου των οποίων, όπως αυτή πίστευε, θα ήταν δυνατό να υπερβεί την απομόνωσή της. Καταλληλότερα για το σκοπό αυτό εμφανίζονταν καταρχήν τα ουδέτερα κράτη, Φινλανδία, Ελβετία και μετά την ανεξαρτησία της, το 1960, η Κύπρος.

Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της έλκυαν εντούτοις δύο κράτη του αντίπαλου μάλιστα συνασπισμού, του NATO. Τα κράτη αυτά ήταν η Ισλανδία, λόγω των σημαντικών ταξιδιωτικών διευκολύνσεων που παρείχε στους διπλωμάτες της, και η Ελλάδα για μια σειρά από λόγους, όπως το τεράστιο εμπορικό της έλλειμμα, τα ισχυρά αντιδυτικά αντανακλαστικά των Ελλήνων, καθώς και το γεγονός ότι οι ελληνικές αρχές καταπατούσαν συστηματικά τους περιορισμούς του NATO και της COCOM απέναντι στις Ανατολικές Χώρες. Ένα από τα δομικά στοιχεία της ανατολικογερμανικής εξωτερικής πολιτικής ήταν η συστηματική από τα μέσα της δεκαετίας του '50 και μετά προσπάθεια να κερδίσει επιρροή σε χώρες, οι οποίες δεν την είχαν αναγνωρίσει διπλωματικά. Για την επίτευξη

του σκοπού αυτού εργαλειοποιούνταν κόμματα, εργατικές ενώσεις, ομοσπονδίες που πολιτικά συγγένευαν με την ιδεολογική ταυτότητα του κράτους αυτού.

Κατά πρώτο λόγο επιδιωκόταν η απόκτηση επιρροής σε ευαίσθητους οικονομικούς τομείς, που θα της επέτρεπαν σταδιακά να σπάσει το φράγμα της απομόνωσης που της είχε επιβληθεί με το δόγμα Hallstein και να οικοδομήσει σχέσεις που θα την οδηγούσαν βαθμιαία στην οικοδόμηση επίσημων διπλωματικών σχέσεων και με κράτη της Δύσης. Κατά δεύτερο λόγο επιδιδοόταν ο μηχανισμός του υπουργείου Εξωτερικών στη βελτίωση της εξωτερικής εικόνας της Ανατολικής Γερμανίας στα μέσα μαζικής ενημέρωσης του άλλου κράτους. Για το σκοπό αυτό καταβαλλόταν επίπονη προσπάθεια στο επίπεδο των δημοσίων σχέσεων, προκειμένου να προσεγγισθούν άνθρωποι με επιρροή στον τύπο, η δημιουργία δηλαδή ενός είδους ομάδας πίεσης, για την προώθηση δια μέσου του επηρεασμού της κοινής γνώμης βραχυπρόθεσμων στόχων⁵⁶.

Βασικός σύμμαχος των ανατολικογερμανικών προσπαθειών ήταν, όπως κατά λέξη αναφέρεται στα αρχεία της πρώην Ανατολικής Γερμανίας, η «άνευ όρων υποστήριξη της ελληνικής Αριστεράς». Η Αριστερά ανέλαβε μεταξύ άλλων την «αποστολή» να εκμεταλλευθεί πολιτικά όλες τις ανοιχτές πληγές στις σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Δυτικής Γερμανίας (στάση στο Κυπριακό, το ζήτημα των αποζημιώσεων και της τιμωρίας των εγκληματιών πολέμου κ.ά.). Η «αποστολή» αυτή συνδυαζόταν την συγκεκριμένη περίοδο με τις προσπάθειες της ΕΔΑ να αποκαταστήσει το βεβαρυσμένο από τον εμφύλιο κύρος της ελληνικής Αριστεράς στην δηλητηριασμένη πολιτική ατμόσφαιρα των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων⁵⁷.

Και το παράνομο ΚΚΕ, μέσω του παράνομου μηχανισμού του, αλλά πολύ περισσότερο η ΕΔΑ, που είχε και επίσημη εκπροσώπηση στη Βουλή, ανέλαβαν έτσι πολύ γρήγορα το ρόλο του εκπροσώπου όχι μόνο των ανατολικογερμανικών συμφερόντων αλλά συνολικά του Ανατολικού Μπλοκ στην Ελλάδα. Η στάση αυτή δεν εκκινούσε από μειοδοτικά ελατήρια, όπως κυβερνητικοί παράγοντες φρόντιζαν να προσάπτουν στην ελληνική αριστερά, αλλά από την ανάγκη επιβίωσής της στο εχθρικό πολιτικό πεδίο των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων.

Η Ανατολική Γερμανία για παράδειγμα συνέδραμε ουσιαστικά, υλικά και πολιτικά, τα «αδερφά κόμματα». Η οικονομική βοήθεια ποίκιλλε ανάλογα με την περίπτωση. Πολύ σημαντικές ήταν για παράδειγμα για τον εκδοτικό μηχανισμό των δύο κομμάτων οι

τυπογραφικές μηχανές που το Κομμουνιστικό Κόμμα Ανατολικής Γερμανίας (SED) με πολύ ευνοϊκούς όρους προμήθευσε στα δύο κόμματα. Άλλη μορφή βοήθειας ήταν επίσης η αποστολή υλικής και ιατροφαρμακευτικής βοήθειας στους αναξιοπαθούντες αριστερούς, που δεν είχαν τη δυνατότητα να εργαστούν στη μεταπολεμική Ελλάδα, επειδή έφεραν το «στίγμα του αριστερού».

Συγκатаβατικό ήταν το ανατολικογερμανικό κόμμα και στον τρόπο πληρωμής του τεχνολογικού εξοπλισμού, που αποστέλλονταν στα ελληνικά κομματικά έντυπα και ο οποίος πραγματοποιούνταν σε ρούβλια, ένα νόμισμα το οποίο για την Ανατολική Γερμανία είχε μηδαμινή αξία, αφού μπορούσε να το χρησιμοποιήσει μόνο στις συναλλαγές της με το Ανατολικό Μπλοκ. Οι συναλλαγές αυτές ωστόσο διεξάγονταν ως επί το πλείστον με τη μέθοδο ανταλλαγής προϊόντων clearing (ανταλλαγής προϊόντων με την ίδια αξία), κάτι ανάλογο με τον τρόπο εμπορικών συναλλαγών που ίσχυε την περίοδο της Κατοχής ανάμεσα στην Ελλάδα και το Τρίτο Ράιχ⁵⁸.

Η Ανατολική Γερμανία είχε ένα εξαιρετικό πλεονέκτημα σε σχέση με την Ομοσπονδιακή στο ζήτημα των επανορθώσεων και της τιμωρίας των εγκληματιών πολέμου. Αν και η ίδια διάδοχος κράτος του Τρίτου Ράιχ, τέθηκε εκτός της διαδικασίας υποβολής αιτημάτων για καταβολή πολεμικών επανορθώσεων εξαιτίας του γεγονότος ότι τελούσε σε καθεστώς απομόνωσης και δεν αναγνωριζόταν ως κυρίαρχο κράτος από τη Δύση. Από την άλλη διέθετε το πλεονέκτημα να έχει στο έδαφός της αρχεία για ναζιστικό παρελθόν της Γερμανίας, το οποίο σύμφωνα με την επίσημη κρατική ιδεολογία χαρακτήριζε μόνο τον άλλο εκπρόσωπο του γερμανικού έθνους, στο οποίο «ο ναζισμός και ο ρεβανσισμός είχαν αναγεννηθεί». Αυτό υποστήριζε και ο αριστερός νόμιμος και παράνομος τύπος τη συγκεκριμένη περίοδο στην Ελλάδα⁵⁹.

Μαζί με τις τυπογραφικές μηχανές λοιπόν ή ό,τι άλλο τα ελληνικά αριστερά κόμματα ελάμβαναν από το ανατολικογερμανικό κομμουνιστικό κόμμα με τη μορφή υποστήριξης, έρχονταν την ίδια περίοδο από το Ανατολικό Βερολίνο υλικό για το ναζιστικό παρελθόν διαφόρων στρατηγών ή προσωπικοτήτων, που απασχολούσαν τις ελληνικές αρχές και ακόμη περισσότερο την κοινή γνώμη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του Merten, για τον οποίο οι βουλευτές της ΕΔΑ έδειξαν, όπως φαίνεται από τα αρχεία, ιδιαίτερο ενδιαφέρον όσο διαρκούσε η πολύκροτη υπόθεση. Για την υπόθεση αυτή μάλιστα κάποιοι βουλευτές της ΕΔΑ επισκέφθηκαν οι ίδιοι την Ανατολική Γερμανία⁶⁰.

Βέβαια είναι περιττό να σημειωθεί ότι ποτέ στα άρθρα αυτά, αλλά και στις συζητήσεις της Βουλής, όπου όχι μόνο η Αριστερά αλλά και τα κεντρώα κόμματα κατακεραυμώναν την Κυβέρνηση για τη στάση της, δεν γινόταν λόγος για το μερίδιο της Ανατολικής Γερμανίας στην υπόθεση των αποζημιώσεων ή της μεταχείρισης των εγκληματιών πολέμου, η οποία ακόμα και στην Ανατολική Γερμανία είχε μελανά σημεία⁶¹. Το ίδιο ίσχυε βέβαια και με τις δριμείες επιθέσεις των αριστερών βουλευτών στο ελληνικό κοινοβούλιο ενάντια στην κυβερνητική πρακτική απέναντι στο συγκεκριμένο ζήτημα, η οποία χαρακτηριζόταν τις περισσότερες φορές ως δουλοπρεπής⁶².

Όσο η Ανατολική Γερμανία δεν διατηρούσε επίσημες σχέσεις με το ελληνικό κράτος μπορούσε να υποδαυλίζει άφοβα το ζήτημα των αποζημιώσεων γνωρίζοντας ότι η ανακίνησή του θα δηλητηρίαζε τις διμερείς σχέσεις Ελλάδας - Δυτικής Γερμανίας⁶³. Μετά την ομαλοποίηση των διμερών διακρατικών σχέσεων ωστόσο το 1973 η Αθήνα άρχισε εντούτοις να εγείρει αξιώσεις για την καταβολή αποζημιώσεων για την απαλλοτρίωση ελληνικών περιουσιακών στοιχείων, που βρίσκονταν στο έδαφος της Ανατολικής Γερμανίας προπολεμικά και δεν μπόρεσαν να αποδεσμευτούν ούτε και μετά τον πόλεμο λόγω της «σοσιαλιστικοποίησης» όλων των μέσων παραγωγής στην επικράτειά της. Το Ανατολικό Βερολίνο αρνήθηκε να συζητήσει το θέμα αυτό και αυτό είχε σαν επακόλουθο οι διμερείς σχέσεις να καθηλωθούν σε πολύ χαμηλό επίπεδο μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '80⁶⁴.

Πρέπει εδώ να σημειωθεί πάντως, προς αποφυγή παρεξηγήσεων, ότι το ενδιαφέρον των κομμάτων της Αριστεράς στην ανάδειξη του θέματος των γερμανικών αποζημιώσεων στη Βουλή⁶⁵ προέκυπτε πέρα από τις όποιες πρόσκαιρες σκοπιμότητες και από το γεγονός ότι όλα τα γηραιότερα στελέχη της Αριστεράς είχαν συμμετάσχει στο δύσκολο και ηρωικό αγώνα των αντιστασιακών οργανώσεων της κατοχής ενάντια στους Γερμανούς κατακτητές και είχαν βιώσει λόγω της δράσης τους τις συνέπειες της ναζιστικής θηριωδίας.

Το ζήτημα των επανορθώσεων μετά την επανένωση της Γερμανίας

Στις 3 Οκτωβρίου 1990 σήμανε για το γερμανικό έθνος η πο-

λυπόθητη ώρα της επανένωσης. Της τόσο σηµαδιακής για το γερµανικό έθνος αυτής στιγµής είχαν προηγηθεί τον προηγούμενο χρόνο σκληρές και ατέρμονες διαπραγµατεύσεις για ένα πλήθος ζητηµάτων µεταξύ των δύο Γερµανιών αλλά και µεταξύ των δυο Γερµανιών ενιαία και των τεσσάρων νικητριών δυνάµεων του Δευτέρου Παγκοσµίου Πολέµου, Γαλλίας - Ρωσίας - ΗΠΑ και Βρετανίας, διαµορφώνοντας έτσι ένα πλέγµα διαπραγµατεύσεων που πέρασε στην ιστορία ως 2+4 Συµφωνία (2+4 Abkommen). Η πράξη αυτή θεωρήθηκε η τελειωτική πράξη του Β' Παγκοσµίου Πολέµου.

Η συµφωνία αυτή εν ολίγοις ρυθµίζει σχεδόν τα πάντα, δηλαδή όλες τις υποχρεώσεις της Γερµανίας, εδαφικές, πολιτικές, στρατιωτικές και άλλες, εκτός από τις επανορθώσεις. Οι Γερµανοί απέφυγαν τεχνηέντως στη συµφωνία αυτή να εξετάσουν θέµατα αποζημιώσεων, φοβούμενοι ότι κάτι τέτοιο θα προλείανε το έδαφος για όλες τις χώρες που θα µπορούσαν να εγείρουν παρόµοιες αξιώσεις. Αυτό το πέτυχαν µε δύο τρόπους. Ο ένας ήταν να υποβαθµίσουν συστηµατικά το status της συµφωνίας αυτής παρουσιάζοντάς την ως διακανονισµό, ενώ επρόκειτο για κανονική συµφωνία ειρήνης που καθιστούσε δυνατή την επανένωση και ο άλλος τρόπος η ρύθµιση του θέµατος των αποζημιώσεων µε την κύρια διεκδικήτρια χώρα, τη Σοβιετική Ένωση, σε χωριστές διακρατικές συµφωνίες⁶⁶.

Στις µεταξύ τους διαπραγµατεύσεις Γερµανοί και Σοβιετικοί πέτυχαν πράγµατι ένα συµβιβασµό για το θέµα αυτό, ο οποίος αφενός ικανοποιούσε διάφορες γενικότερες απαιτήσεις της Σοβιετικής Ένωσης αφετέρου απέτρεπε τη δηµιουργία προηγούμενου για άλλες χώρες. Για το σκοπό αυτό η Βόννη χρησιμοποίησε το όπλο της οικονοµικής βοήθειας απέναντι στην οικονοµικά τότε δοκιµαζόµενη ΕΣΣΔ, για να µπορέσει η τελευταία να αποκαταστήσει τους περίπου 250.000 στρατιώτες της, που βρίσκονταν στο έδαφος της Ανατολικής Γερµανίας, πάλι στο έδαφός της.

Πράγµατι, οι Σοβιετικοί υπέγραψαν μόλις την επόµενη µέρα της υπογραφής της συνθήκης 2+4, δηλαδή στις 13 Σεπτεµβρίου του 1990, τη *Γερµανοσοβιετική Συµφωνία*, από την οποία αποκόµιζαν 7,5 δισεκατοµµύρια δολάρια οικονοµική βοήθεια από το γερµανικό κράτος⁶⁷. Το γερµανικό έθνος ήταν εξάλλου τη δεδοµένη χρονική στιγµή υπόχρεο στο Κρεµλίνο για την επανένωση των δύο ξεχωριστών κρατικών υπάρξεων, στο πλαίσιο των οποίων είχε οργανώσει την επιβίωσή του για τέσσερις δεκαετίες παρά τους διχασµούς και τη δύσκολη κληρονοµιά του ναζισµού.

Η στάση των Σοβιετικών στο ζήτημα των επανορθώσεων λειτούργησε, όπως τότε στο Πότσταμ, ως βαρόμετρο για τη συνολική διαπραγμάτευση του γενικότερου θέματος των γερμανικών επανορθώσεων. Στο σημείο αυτό πρέπει να συμφωνήσουμε με παραδοσιακό στέλεχος της ελληνικής αριστεράς, που με πικρία τιτολόφηση την τότε όχι και τόσο διεθνιστική στάση των Σοβιετικών ως «Μόσχα 1990: τα μοίρασαν μεταξύ τους»⁶⁸. Χαρακτηριστικά της ανακούφισης των Γερμανών για την έκβαση των διαπραγματεύσεων αυτών είναι τα σχόλια διαφόρων αναλυτών και γερμανών παραγόντων, που κατέκλυσαν τον τύπο της εποχής, ότι η επανένωση και η συνθήκη ειρήνης εξαγοράστηκε με το μικρότερο δυνατό κόστος, χωρίς να προκληθεί η χιονοστιβάδα των αξιώσεων από τις κατακτημένες χώρες που αναμενόταν⁶⁹.

Η ελληνική κυβέρνηση τώρα χαιρέτησε τη νέα κατάσταση, που διαμορφώθηκε μετά την επανένωση και επιδίωξε από το 1990 και μετά περαιτέρω σφυρηλάτηση των σχέσεων Αθήνας - Βόννης. Χαρακτηριστικό του γεγονότος αυτού είναι ότι η πρώτη περιοδεία στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες που πραγματοποίησε ο πρωθυπουργός, Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, μετά την εκλογική του νίκη τον ίδιο χρόνο, ξεκίνησε από τη Βόννη. Αυτό βέβαια ήταν μια συνειδητή και εξαιρετικά ευεργετική για την εξωτερική πολιτική της χώρας επιλογή του τότε πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Μητσοτάκη, που βελτίωσε τις σχέσεις Αθηνών - Βόννης μετά από τα αλληπάλληλα προβλήματα, που είχαν επισυσσωρευτεί σε αυτές οι εξαιρετικά καλές σχέσεις του Ανδρέα Παπανδρέου με το Γενικό Γραμματέα του ανατολικογερμανικού κομμουνιστικού κόμματος, Honecker⁷⁰.

Από την άλλη ωστόσο η ελληνική κυβέρνηση, ίσως και από φόβο μήπως διαταράξει την πολυσήμαντη αυτή σχέση, επέδειξε χαρακτηριστική αργοπορία το συγκεκριμένο διάστημα στη διακρίνωση των αξιώσεων της στη Βόννη ίσως και λόγω της ανώμαλης πολιτικής κατάστασης της περιόδου εκείνης στην Ελλάδα, στην κυβέρνηση της Ομοσπονδιακής Γερμανίας. Το θέμα συζητήθηκε μερικές φορές και στη Βουλή την περίοδο 1990-1991 με τα κόμματα της αντιπολίτευσης να αρθρώνουν οξύ κατηγορητικό λόγο εναντίον της κυβερνητικής πολιτικής της *Νέας Δημοκρατίας*.

Στη συνεδρίαση της 12 Δεκεμβρίου 1990 του ελληνικού κοινοβουλίου ο πρόεδρος του *Συνασπισμού της Αριστεράς και της Προόδου*, κ. Χαρίλαος Φλωράκης, απηύθυνε ερώτηση προς τον πρωθυπουργό για το θέμα των ελληνικών απαιτήσεων-επανορθώσεων μετά την ενοποίηση της Γερμανίας. Στην ομιλία του ο Χαρί-

λαος Φλωράκης χαρακτήρισε την καταβολή αποζημιώσεων από μέρους της Γερμανίας όχι μόνο ως μια πράξη δικαίου αλλά και ως προσφορά στην ειρήνη. Με την ενέργειά της αυτή σημείωσε ο Φλωράκης, η ελληνική κυβέρνηση θα θυμίσει ότι όποιος κάνει πόλεμο πληρώνει και αναρωτήθηκε, γιατί ένα τέτοιο θέμα μπορεί να διαταράξει τις φιλικές σχέσεις με την Ομοσπονδιακή Γερμανία, όπως υποστήριζαν κάποιοι.

Σε άλλα σημεία της ομιλίας του επισημαίνει: «...Θα ήθελα να πω, ότι δεν μπορεί στο όνομα οποιασδήποτε σκοπιμότητας, να παραπέμπεται ένα τόσο μεγάλο θέμα, εθνικής σημασίας, στις ελληνικές καλένδες. Και δεν μπορούμε να κατανοήσουμε, κατά ποία λογική θα διαταραχθούν οι σχέσεις όταν ζητάει κανένας να του επιστρέψουν εκείνα τα οποία του οφείλουν. Και να φανταστεί κανένας, ότι δεν διεκδικούμε την πραγματική αξία αυτών των λεηλασιών και των καταστροφών που υπέστη η Χώρα μας από τα γερμανικά στρατεύματα κατοχής, αλλά έχουν συμβολική σημασία. Φυσικά, υπάρχει και το μεγάλο πρόβλημα των αναγκαστικών δανείων (Α.Σ. εννοεί το κατοχικό δάνειο), γιατί πέρα από τις επανορθώσεις είναι ειδική περίπτωση για τη δική μας χώρα...»⁷¹.

Η απάντηση του πρωθυπουργού ήταν ότι το θέμα έχει δύο πτυχές, τη νομική και την πολιτική. Όσον αφορά τη νομική πλευρά του θέματος οι απαιτήσεις, που δημιουργήθηκαν για την Ελλάδα από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, εξακολουθούν να υπάρχουν σε κάθε περίπτωση. Πολιτικά ωστόσο το θέμα είχε διαστάσεις που υπερέβαιναν τις δυνατότητες της Ελλάδας. Η κυβέρνηση θα ζητούσε να ενημερωθεί, τι εξέλιξη θα είχε το ζήτημα σε σχέση και με άλλες χώρες, καθώς υπήρχαν οι πληροφορίες ότι κάποιες χώρες, όπως η Σοβιετική Ένωση, δεν θα διεκδικούσαν αποζημιώσεις.

«...Και στο σημείο αυτό θέλω να κάνω τις εξής προσθήκες: Πρώτον, οι απαιτήσεις αποζημιώσεων από τη Γερμανία δεν είναι όλες όμοιες και για όλες τις χώρες δεν ισχύουν τα ίδια πράγματα. Υπάρχουν απαιτήσεις για αποζημίωση των θυμάτων των Ναζί. Αυτές οι απαιτήσεις ικανοποιήθηκαν από την Ομοσπονδιακή Γερμανία το 1961, η οποία έδωσε το συμφωνημένο ποσό τότε. Δεν ικανοποιήθηκαν από την πλευρά της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας, της Ανατολικής Γερμανίας. Κατά συνέπεια, η ενωμένη Γερμανία σήμερα έχει υποχρέωση να καλύψει και την υποχρέωση την οποία δεν εκάλυψε η Ανατολική Γερμανία... (...) Κατά συνέπεια, το συμπέρασμα είναι ότι η κυβέρνηση προτίθεται να παρακολουθήσει με πολύ προσοχή την εξέλιξη του προβλήματος

αυτού και να κινηθεί ανάλογα με τα δεδομένα, τα οποία θα παρουσιασθούν, διότι στόχος μας είναι να πετύχουμε το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα, προς το συμφέρον του Ελληνικού Λαού...»⁷².

Τέσσερις μήνες αργότερα στη συνεδρίαση της 11ης Μαρτίου 1991 του ελληνικού κοινοβουλίου, η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας δέχθηκε σύσσωμα τα πυρά της αντιπολίτευσης με αφορμή σχετική επερώτηση. Ο εισηγητής της επερώτησης πέντε βουλευτών του ΠΑΣΟΚ για τους χειρισμούς της κυβέρνησης στο θέμα των αποζημιώσεων, Ιωάννης Διαμαντίδης, άσκησε δριμεία κριτική κατηγορώντας τον Έλληνα πρωθυπουργό για ενδοτισμό, καθώς και αυτός επισήμανε ότι υπάρχει αδράνεια στο συγκεκριμένο θέμα, «...αν και μετά τη συμφωνία 2 συν 4 είχαν πλέον αρθεί όλα τα νομικά κωλύματα για τις ελληνικές διεκδικήσεις σύμφωνα με το γράμμα και το πνεύμα της Συμφωνίας του Λονδίνου...».

Αναφερόμενος σε δηλώσεις του πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Μητσοτάκη, τον προηγούμενο χρόνο, που είχε συναφθεί η συμφωνία επανένωσης σημείωσε: «...Στο επίμαχο χρονικό διάστημα ο κ. Μητσοτάκης έκανε δύο επισκέψεις στη Γερμανία, το Μάιο και τον Ιούνιο του 1990 και δεν έθεσε το ζήτημα. Σε σχετική ερώτηση του ίδιου δημοσιογράφου (Α.Σ. εννοεί τον δημοσιογράφο Κουτσομητόπουλο) γιατί η Ελλάς δεν έπραξε τίποτα, απάντησε ότι θα έπρεπε να σοβαρευτούμε. Η Ελλάς δεν θα αλλάξει τη ροή του κόσμου. Αν οι μεγάλες δυνάμεις θέλουν να μην πληρώσει η Γερμανία αποζημιώσεις, δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτα. Αυτή τη δήλωση την έχει επαναλάβει πολλές φορές και ο κυβερνητικός εκπρόσωπος, ο κ. Πολύδωρας...»⁷³.

Ακόμα πιο καυστικός εμφανίστηκε ο Δημήτρης Τσοβόλας στην ομιλία του στην ίδια συνεδρίαση, σχολιάζοντας τη μέχρι τότε αναβλητική στάση της ελληνικής κυβέρνησης πάνω στο θέμα. «...Νομίζω ότι πλέον η άρνηση της κυβέρνησης (Α.Σ. εννοεί να προχωρήσει το θέμα) θέτει τεράστια ερωτηματικά στον ελληνικό λαό. Και νομιμοποιούμαστε να πούμε πραγματικά μήπως αυτό οφείλεται στις παλιές σχέσεις του Πρωθυπουργού με την κατάσταση που δημιούργησε αυτά τα προβλήματα στη χώρα και τις αξιώσεις, για τις οποίες σχέσεις πολλά έχουν γραφεί στον τύπο και πολλά έχουν λεχθεί στο κοινοβούλιο παλαιότερα... (Α.Σ. αναφέρεται στα άκρως αμφιλεγόμενα δημοσιεύματα της εφημερίδας Αυριανής τη δεκαετία του 80, τα οποία περιείχαν φωτογραφίες, που εμφάνιζαν τον Κ. Μητσοτάκη ανάμεσα σε αξιωματικούς της Gestapo, υπονοώντας διασυνδέσεις του με τους κατακτητές).

(...) Είναι πράγματι καταπληκτικό σήμερα –που η Κυβέρνηση

δέχτηκε अपαράδεκτους όρους από την ΕΟΚ, όρους αποικιοκρατικούς, για να πάρει το δάνειο των 2,2 δις. ECU- με επίκληση των ελλειμμάτων του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών η κυβέρνηση να καταργεί την ΑΤΑ, να επιβάλλει αλληπάλληλες φορολογίες στον ελληνικό λαό, αλληπάλληλες αυξήσεις στα τιμολόγια ΔΕΗ, ΟΤΕ κ.λπ. και να μην απαιτεί κάτι που είναι δικαίωμα της χώρας απέναντι σε μια άλλη χώρα, τη Γερμανία, όταν αυτές οι αξιώσεις του ελληνικού δημοσίου προκύπτουν από επίσημα ντοκουμέντα, τα οποία είναι αναμφισβήτητα...».

Η απάντηση του Υφυπουργού Εξωτερικών, Γεώργιου Παπαστάμκου, στις αιτιάσεις αυτές της αντιπολίτευσης ήταν, ότι η στάση που ακολουθούσε η ελληνική κυβέρνηση ήταν συνάρτηση των γενικότερων εξελίξεων και ότι η νέα πραγματικότητα δεν μπορούσε να αγνοηθεί. Με τη συμφωνία 2 συν 4 και με την υπογραφή της Χάρτας των Παρισίων δεν υπήρχε, πρόσθεσε ο Υφυπουργός, περιθώριο πολυμερούς αντιμετώπισης του θέματος, και γι' αυτό το θέμα θα μετακυλιόταν σε διμερή βάση. «...Η κυβέρνηση παρακολουθεί με την οφειλόμενη προσοχή την εξέλιξη του θέματος και θα κινηθεί ανάλογα με τα δεδομένα που θα παρουσιασθούν με στόχο το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα προς το συμφέρον του ελληνικού λαού.

Και στην εξωτερική πολιτική, θα ήθελα να κάνω μια τελευταία παρατήρηση, το ζητούμενο δεν είναι η δημιουργία εντυπώσεων, αλλά η παραγωγή αποτελέσματος. Με αυτό τον γνώμονα, κινείται υπεύθυνα και με συνέπεια η δική μας κυβέρνηση. Δεν προβαίνουμε σε κινήσεις που αντί να μας ωφελήσουν, ενδεχομένως το μόνο που μπορούν να μας προσφέρουν είναι μία ηρωική έξοδος από την ουσία του ζητήματος...».

Αυτή ήταν γενικά η κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στις αρχές της δεκαετίας του '90. Παρά τη συζήτηση του θέματος στη Βουλή και η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας, αλλά και η διάδοχη κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, δεν προέβησαν σε καμιά ουσιαστική ενέργεια, εκτιμώντας προφανώς τους τότε γεωπολιτικούς συσχετισμούς αρνητικούς για μια δυναμική διεκδίκηση του ζητήματος.

Στην άτυπη έστω αυτή ανακίνηση του θέματος είχαμε ωστόσο το 1991 μια πρώτη γερμανική αντίδραση. Ο τότε καγκελάριος της Γερμανίας, Helmut Kohl, δήλωσε, ερωτηθείς από δημοσιογράφο για το θέμα, ότι η Ελλάδα δεν μπορεί να ζητά τίποτα, γιατί με μυστικά πρωτόκολλα και με μυστικές συμφωνίες, που υπέγραψε η κυβέρνησή της το 1959, έχει παραιτηθεί από όλες τις αξιώσεις. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής ως πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρα-

τίας και με το δικαίωμα, που του έδινε η τότε ιδιότητά του ως πρωθυπουργού, απάντησε ότι δεν υπάρχουν μυστικές συμφωνίες και μυστικά πρωτόκολλα με τη Γερμανία⁷⁴.

Κινητικότητα απέκτησε το ζήτημα εξαιτίας ενός απροσδόκητου γεγονότος. Το Νοέμβρη του 1997 το πολυμελές πρωτοδικείο Λιβαδειάς επιδίκασε με την απόφαση 137/97 αποζημιώσεις ύψους 9,5 δισεκατομμυρίων δραχμών εις βάρος του γερμανικού δημοσίου για τη σφαγή στο Δίστομο Βοιωτίας, θεωρώντας ότι οι γερμανικές δυνάμεις κατοχής παραβίασαν στο Δίστομο τη συνθήκη της Χάγης, καθώς προέβησαν στη σφαγή, ενώ δεν συνέτρεχαν λόγοι ασφάλειας. Η σφαγή στο Δίστομο έτυχε κατά παράδοξο τρόπο τεράστιας προβολής. Η δημοσιότητα τέτοια, ώστε ακόμα και ένας σημαντικός παράγοντας του Υπουργείου Εξωτερικών των ΗΠΑ, ο Gordell Hull, το καλοκαίρι του 2000 πήρε δημόσια θέση για το γεγονός, καταδικάζοντας σε ένα ρεπορτάζ των *New York Times* τις ενέργειες των Γερμανών και υποσχόμενος στα θύματα δικαιοσύνη!

Η σφαγή του Διστόμου, στην οποία έλαβαν μέρος και δυνάμεις των SS, ήταν αποτέλεσμα μιας εκδικητικής πράξης των κατοχικών στρατευμάτων σε αντίποινα για το θάνατο 7 γερμανών στρατιωτών και τον τραυματισμό άλλων 15. Στις 10 Ιουνίου 1944, τρεις λόχοι των SS έλαβαν διαταγή να «χτενίσουν» την περιοχή από Λιβαδειά προς Άμφισσα μέσω Διστόμου. Στην επιχείρηση αυτή έλαβαν μέρος μεταμφιεσμένοι άντρες των SS σε έλληνες εργάτες, με σκοπό την προσέλκυση των ανταρτών. Κατά την επιχείρηση οι γερμανικές δυνάμεις συνάντησαν μάλιστα 18 παιδιά βοσκούς, τα οποία τους φάνηκαν ύποπτα και γι' αυτό τα αιχμαλώτισαν. Όταν έξι από αυτά επιχείρησαν να δραπετεύσουν, εκτελέστηκαν επί τόπου.

Αντί τα στρατεύματα να παγιδεύσουν τους αντάρτες, παγιδεύτηκαν εκείνα από αυτούς έξω από το χωριό Στειρί και στη μάχη που επακολούθησε οι Γερμανοί είχαν τις προαναφερόμενες απώλειες. Ύστερα από σύντομη καταδίωξη των ανταρτών, που απέβη άκαρπη λόγω της ταχύτατης αποχώρησής τους στα βουνά, οι Γερμανοί επέστρεψαν στο Δίστομο, το οποίο θεωρούσαν κρησφύγετο των ανταρτών, των «συμμοριτών», σύμφωνα με τις εκθέσεις των Γερμανών, και επιδόθηκαν σε απίστευτες βαρβαρότητες εναντίον του άμαχου και απροστάτευτου πληθυσμού. Γλίτωσαν μόνο όσοι κατέφυγαν στα γύρω βουνά. Ο τελικός απολογισμός ήταν 218 νεκροί, κυρίως γυναίκες, οι οποίες πρώτα βιάστηκαν και ηλικιωμένοι, μεταξύ αυτών και 38 παιδιά, το μικρότερο δύο μηνών.

Εκτός αυτών πυρπολήθηκαν σπίτια και εξοντώθηκε ό,τι ζωντανό υπήρχε στη γύρω περιοχή, αφού στόχος των Γερμανών ήταν να εξαφανίσουν ό,τι κινούταν. Παράλληλα τα SS προέβησαν σε ακατονόμαστες πράξεις, όπως αποκεφαλισμούς, ακρωτηριασμούς, βανδαλισμούς με την ξιφολόγχη εναντίον εγκύων γυναικών και άλλες νοσηρές πράξεις, η εξιστόρηση των οποίων καθίσταται ακόμα και σήμερα δυσχερής⁷⁵.

Η αποζημίωση αφορούσε τόσο την ηθική ικανοποίηση των συγγενών των 218 θυμάτων της σφαγής στη βιοιωτική κωμόπολη το 1944 όσο και τις καταστροφές που προκάλεσαν τα ναζιστικά στρατεύματα σε περιουσιακά στοιχεία των ελληνικών οικογενειών. Τη συγκεκριμένη περίοδο επρόκειτο για μια ιστορική απόφαση, καθώς ήταν η πρώτη (και καταδικαστική) παγκοσμίως για τις αστικές ευθύνες της Γερμανίας λόγω των καταστροφών που προκάλεσε το Τρίτο Ράιχ⁷⁶. Εκτός των άλλων δημιούργησε σε πολλούς την ψευδαίσθηση ότι θα συμπαρέσυρε σε ρύθμιση και το ζήτημα των οφειλών του γερμανικού δημοσίου απέναντι στο ελληνικό δημόσιο (κατοχικό δάνειο), παρόλο που η δικαστική απόφαση αφορούσε αποκλειστικά και μόνο δικαστικές αγωγές ιδιωτών.

Στα επόμενα χρόνια ακολούθησε πλήθος αγωγών σε διάφορα μέρη της Ελλάδας. Μέχρι το 2000 είχαν συγκεντρωθεί αγωγές 120.000 ατόμων από όλες σχεδόν τις νομαρχίες της Ελλάδας, που διεκδικούσαν αποζημιώσεις ύψους 29 δισεκατομμυρίων μάρκων. Το παραπάνω ποσό είχε ως βάση την απόφαση του Πρωτοδικείου Λιβαδειάς, που αναγνώρισε σε κάθε θύμα αποζημιώσεις ύψους 242.849 μάρκων⁷⁷. Με αφορμή τέλος το θέμα των αποζημιώσεων στα θύματα του εθνικοσοσιαλισμού ήρθε στην επιφάνεια όλο το πλέγμα των ζητημάτων εκείνων, που συναπαρτίζουν τις γερμανικές οφειλές συμπεριλαμβανομένου του κατοχικού δανείου, των ναζιστικών καταστροφών σε εγκαταστάσεις κ.λπ.

Οι γερμανικές αρχές δεν αποδέχτηκαν την απόφαση επικαλούμενες την αρχή της ετεροδικίας (Exterritorialität), βάσει της οποίας τα κυρίαρχα κράτη απολαμβάνουν ασυλίας έναντι δικαστηρίων άλλου κράτους, και άσκησαν έφεση στην απόφαση. Το εφετείο με την υπό αριθ. 1122/1999 απόφαση δικαίωσε ωστόσο την πλευρά του Έλληνα εναγόμενου και οι Γερμανοί αναγκάστηκαν να προσφύγουν στον Άρειο Πάγο. Στις 15 Μαρτίου 1999 το ζήτημα απασχόλησε πράγματι το πολιτικό τμήμα του Αρείου Πάγου, ύστερα από την αίτηση των γερμανικών αρχών για αναίρεση της απόφασης του Πρωτοδικείου Λιβαδειάς. Η αναίρεση της απόφα-

σης του Πρωτοδικείου επελέγη από την πρεσβεία της Γερμανίας στην Αθήνα αντί της εφέσεως ως η πλέον ενδεδειγμένη δικαστική μέθοδος, ώστε να ανατραπούν τα ισχύοντα δικαστικά δεδομένα, που έτειναν να διαμορφωθούν με την πρωτόδικη απόφαση⁷⁸.

Ο εισηγητής της υπόθεσης, αρεοπαγίτης Πέτρος Κακκαλής, πρότεινε κατά τη συζήτηση να γίνει αποδεκτή η γερμανική αίτηση και να αναιρεθεί η πρωτόδικη απόφαση, θεωρώντας ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση η Γερμανία είχε το προνόμιο της ετεροδικίας –που προβλέπεται από το Διεθνές Δίκαιο– και έτσι δεν μπορούσε να δικαστεί σε άλλο κράτος. Η άποψη αυτή δικαίωνε κατηγορηματικά τη γερμανική θέση ότι τα ελληνικά δικαστήρια είναι αναρμόδια να εκδικάσουν υποθέσεις για πολεμικές αποζημιώσεις εις βάρος των Γερμανών για όσα συνέβησαν την περίοδο 1941-1944. Κατά τον εισηγητή, μάλιστα, η απόφαση του Πρωτοδικείου Λιβαδειάς έπρεπε να αναιρεθεί, γιατί το δικαστήριο παραβίασε εθιμικό κανόνα διεθνούς δικαίου και υπερέβη την εξουσία του. Το ζήτημα παραπέμφθηκε έτσι στην ολομέλεια του Αρείου Πάγου, η οποία έμελλε να συνεδριάσει χρόνια αργότερα.

Ενώ όμως δικαστικά το θέμα έπαιρνε τον αργόσυρτο δρόμο που χαρακτηρίζει την απονομή δικαιοσύνης στην Ελλάδα, σημειώθηκε στη Γερμανία μια πολιτική μεταβολή, η οποία γέννησε σε πολλούς ελπίδες για έναν θετικότερο προς τη κατεύθυνση της ικανοποίησης των ελληνικών αιτημάτων διακανονισμό, που είχαν διατυπωθεί μέχρι τότε. Τον Οκτώβρη του 1998 πιο συγκεκριμένα, μετά από 16 χρόνια διακυβέρνησης των συντηρητικών στη Γερμανία, την εξουσία αναλάμβανε κυβερνητικός συνασπισμός αποτελούμενος από Σοσιαλδημοκράτες και το κόμμα των Πρασίνων.

Και τα δύο κόμματα, δια μέσου δημοσίων τοποθετήσεων βουλευτών τους, είχαν ταχθεί στο παρελθόν ευθέως υπέρ της αποκατάστασης των θυμάτων της ναζιστικής θηριωδίας και για την εξεύρεση μιας πολιτικής, αντί νομικής, λύσης στο όλο θέμα. Οι ηγέτες των Πρασίνων ήταν εξάλλου εκείνοι που από τα τέλη της δεκαετίας του 60 και μετά είχαν αγωνισθεί για τη διαλεύκανση του ναζιστικού παρελθόντος και την αποτίναξη του πέπλου της σιωπής, που είχε ρίξει η προγενέστερη γενιά στα όσα συνέβησαν την εποχή της παντοκρατορίας του εθνικοσοσιαλισμού στη Γερμανία⁷⁹.

Λίγο καιρό αργότερα προέκυψε ωστόσο το ζήτημα των ομαδικών αγωγών εβραϊκών οργανώσεων, που δίχασε τη γερμανική κοινωνία και επανενεργοποίησε αντισημιτικά και ξενοφοβικά αντανεκλαστικά του παρελθόντος. Επειδή το αρχικό ποσό των αποζη-

μιώσεων, που διεκδικούσαν οι εβραϊκές οργανώσεις ξεπερνούσε το αστρονομικό ποσό των 100 δισεκατομμυρίων μάρκων και συνοδευόταν μάλιστα από την απειλή Μπούκοτάζ εναντίον των γερμανικών προϊόντων στις ΗΠΑ, πολλοί Γερμανοί άρχισαν να αναρωτούνται ως πότε οι ίδιοι θα πληρώνουν για αμαρτίες των παπούδων τους και ως πότε θα πρέπει να «σέρνουν» μαζί τους τη συλλογική ενοχή για τις πράξεις αυτές. Η νέα κυβέρνηση δεν μπορούσε να τα αγνοήσει όλα αυτά, ακόμα και αν κανείς υποθέσει ότι προϋπήρχαν αγαθές προθέσεις από μέρους του κυβερνητικού συνασπισμού. Η *voix populaire* υπερίσχυσε έτσι των φωνών κάποιων διανοουμένων και προοδευτικών πολιτικών για υιοθέτηση μιας διαλλακτικής στάσης και εξανάγκασε την κυβέρνηση σε αυτοσυγκράτηση⁸⁰.

Νέα απροσδόκητη τροπή έλαβε το όλο θέμα εντούτοις με την απόφαση υπ' αριθμόν 11/2000 της ολομέλειας του *Αρείου Πάγου* τον *Απρίλιο* του 2000. Παρά την αντίθετη εισήγηση και την αντίθετη γνώμη του προέδρου, Στ. Μαθθία, το δικαστήριο αποφάσισε με ψήφους 16-4 να επικυρώσει την απόφαση του πρωτοδικείου Λιβαδειάς και να μην αναγνωρίσει στη Γερμανία το προνόμιο της κυριαρχικής ασυλίας, όπως αυτό είχε διαμορφωθεί σύμφωνα με το διεθνές έθιμο. Το δικαστήριο έκρινε πιο συγκεκριμένα ότι η διάταξη της ετεροδικίας τείνει προς κατάργηση στο εφαρμοζόμενο διεθνές δίκαιο, ενώ δεν μπορεί να γίνει επίκληση σε αυτό για αδικήματα που τελέστηκαν, ως πράξεις κυριαρχίας, στο έδαφος του κράτους *Forum* (κράτος δικαστηρίου) από δράστη ευρισκόμενο στο έδαφος αυτό. Αναφορικά με την ουσία της υπόθεσης, τη σφαγή δηλαδή στο Δίστομο, οι αρεοπαγίτες θεώρησαν ότι οι συγκεκριμένες πράξεις των Γερμανών στρέφονταν εναντίον ανθρώπων με περιορισμένη αντιστασιακή δράση, οι οποίοι δεν μπορούσαν να απειλήσουν την κυριαρχική εξουσία της κατοχικής δύναμης.

Οι γερμανικές αντιδράσεις ήταν αρχικά χαλαρές, καθώς ακόμα δεν μπορούσαν να εκτιμηθούν οι πρακτικές επιπτώσεις της απόφασης αυτής. Όταν ωστόσο έγινε σαφές ότι η απόφαση αυτή οδηγούσε στην κατάσχεση γερμανικών περιουσιακών στοιχείων στην Ελλάδα, όπως του Ινστιτούτου του Goethe, της Γερμανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας και της Γερμανικής Σχολής, οι αντιδράσεις απέκτησαν ξαφνικά έναν δριμύ χαρακτήρα. Παρά το γεγονός ότι οι γερμανικές αρχές είχαν οι ίδιες προσφύγει στον Άρειο Πάγο προσδοκώντας αναίρεση της απόφασης του Πρωτοδικείου, η απόφαση προκάλεσε ειρωνικά και πικρόχολα σχόλια στο γερμα-

νικό τύπο ως προς την εγκυρότητά της και την αμεροληψία των δικαστών⁸¹.

Ενώ η απόφαση του Αρείου Πάγου ως προς το δικαίωμα των συγγενών των θυμάτων του Διστόμου να διεκδικήσουν πολεμικές αποζημιώσεις ήταν τελεσίδικη, ανοιχτό έμεινε εντούτοις το όλο ζήτημα των αποζημιώσεων, η κατάληξη δηλαδή των υπόλοιπων 10.000 αγωγών που εκκρεμούσαν ακόμα. Αυτό συνέβη γιατί το Α΄ Τμήμα του ανωτάτου δικαστηρίου υπό την προεδρία του προέδρου του Αρείου Πάγου, Στ. Μαθία⁸², το Φεβρουάριο του 2001 έστειλε την υπόθεση στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο προς τελική κρίση, με αφορμή εκδίκαση υπόθεσης ιδιώτη. Ο τελευταίος διεκδικούσε αποζημίωση, επειδή τα γερμανικά στρατεύματα πυρπόλησαν και κατέστρεψαν τον Αύγουστο του 1944 στο χωριό του, Λιδωρίκι Φωκίδος δυο κατοικίες του μαζί με όλες τις υπόλοιπες του χωριού⁸³.

Λίγο μετά, το Σεπτέμβριο του 2001, έλαβαν χώρα στην Αθήνα οι εξελίξεις, που έχουν ήδη περιγραφεί, με την προσπάθεια κατάσχεσης των γερμανικών ιδρυμάτων. Οι σχέσεις των δύο χωρών εισήλθαν σε μία οξυτάτη φάση, καθώς ανεύθυνες δηλώσεις γερμανών αξιωματούχων, που είδαν το φως της δημοσιότητας στο τύπο της εποχής για δήθεν επιπτώσεις στον ελληνικό τουρισμό κ.ο.κ, επιδείνωσαν το ήδη βεβαρημένο κλίμα. Αρνητικά επέδρασε το ίδιο διάστημα η επίμονη άρνηση του Βερολίνου ακόμα και να συζητήσει το θέμα.

Πριν ωστόσο τα πράγματα οδηγηθούν σε σημείο μη αναστρέψιμο, παρενέβη με έμμεσο και διακριτικό τρόπο ο Υπουργός Δικαιοσύνης. Σύμφωνα με απόφαση του εφετείου Αθηνών (6847/2001) κατόπιν αιτήσεως του γερμανικού δημοσίου ανακόπηκε η διαδικασία κατάσχεσης γερμανικών ακινήτων, καθότι δεν προϋπήρχε η συγκατάθεση του Υπουργού Δικαιοσύνης, όπως αυτό ορίζεται από το άρθρο 293 του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας. Τη συγκατάθεση αυτή βέβαια ο Υπουργός Δικαιοσύνης δεν την έδωσε ποτέ. Στις 28 Ιουνίου 2002 μάλιστα η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου ανακοίνωσε τις αποφάσεις 36 και 37/2002, με τις οποίες απέρριψε τις αιτήσεις αναιρέσεως της παραπάνω απόφασης, που είχαν καταθέσει τα θύματα, καθώς έκρινε ότι το συγκεκριμένο άρθρο του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας δεν είναι αντίθετο στο Σύνταγμα, την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το διεθνές σύμφωνο του ΟΗΕ.

Το οριστικό τέλος στις δίκες ενώπιον των ελληνικών δικαστηρίων κατά του Γερμανικού Δημοσίου για το ζήτημα των πολεμι-

κών επανορθώσεων έθεσε το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (ΑΕΔ) στις 17-9-2002⁸⁴, το οποίο επιλήφθηκε της παραπεμπτικής απόφασης του Α΄ Πολιτικού Τμήματος του Αρείου Πάγου. Ανατρέποντας το σκεπτικό της Ολομελείας του Αρείου Πάγου που είχε ανοίξει το χορό των αγωγών αποζημίωσης από συγγενείς των θυμάτων του Γ΄ Ράιχ. Με οριακή πλειοψηφία (6-5), το ΑΕΔ έκρινε ότι το Γερμανικό Δημόσιο νομίμως επικαλείται την «αρχή της ετεροδικίας», όπως προβλέπεται από το Διεθνές Δίκαιο, και συνεπώς οι αγωγές που στρέφονται εις βάρος του για τις αποζημιώσεις δεν δύνανται να εκδικαστούν από τα ελληνικά δικαστήρια.

Αυτολεξεί η απόφαση του δικαστηρίου έχει ως εξής: «Αποφάινεται (το δικαστήριο) ότι στο παρόν στάδιο εξελίξεως του διεθνούς δικαίου εξακολουθεί να υφίστανται γενικώς παραδεγμένος κανόνας του δικαίου αυτού, κατά τον οποίο ένα κράτος δεν δύνανται να εναχθεί παραδεκτώς ενώπιον δικαστηρίου άλλου κράτους για αποζημίωση από κάθε είδους αδικοπραξία που έλαβε χώρα στο έδαφος του *forum* και στην οποία εμπλέκονται με οποιονδήποτε τρόπο ένοπλες δυνάμεις του εναγόμενου Κράτους, είτε σε καιρό πολέμου είτε σε καιρό ειρήνης».

Η αμετάκλητη απόφαση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου σήμαινε ουσιαστικά την απόρριψη των εκατοντάδων αγωγών που εκκρεμούσαν μέχρι τότε στα ελληνικά δικαστήρια. Με αποφάσεις του μάλιστα που ανακοινώθηκαν στις 3 Φεβρουαρίου και 25 Ιουνίου 2003⁸⁵ αναφορικά με τις αιτήσεις αμφισβήτησης της νομιμότητας επίκλησής του που είχαν καταθέσει οι ενάγοντες μετά την παραπεμπτική απόφαση του Αρείου Πάγου, κρίθηκε εναντίον της ελληνικής πλευράς και η νομιμότητα της διαδικασίας. Η απόφαση αυτή δεν επηρέαζε εντούτοις την απόφαση για τη σφαγή στο Δίστομο, που είχε κριθεί επίσης αμετάκλητα από την ολομέλεια του Αρείου Πάγου τον Απρίλιο του 2000.

Το θέμα αυτό έμελλε να κριθεί λίγο αργότερα, τον Ιανουάριο του 2003 στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στο Στρασβούργο. Μετά την απόφαση του Αρείου Πάγου, η οποία αναγνώριζε στον Υπουργό Δικαιοσύνης το δικαίωμα να αποφασίζει για την κατάσχεση ιδιοκτησίας άλλου κράτους, οι 257 συγγενείς των νεκρών του Διστόμου Βοιωτίας είχαν προσφύγει στο Στρασβούργο, επιδιώκοντας την εφαρμογή των αποφάσεων των ελληνικών δικαστηρίων για την καταβολή αποζημιώσεων, ζητώντας να καταδικαστεί τόσο το Ελληνικό όσο και το Γερμανικό Δημόσιο, γιατί «παρεμπόδιζαν» την εφαρμογή της απόφασης για το Δίστομο.

Το Ελληνικό Δημόσιο βρέθηκε στο εδώλιο λόγω της άρνησης του υπουργού Δικαιοσύνης να επιτρέψει την κατάσχεση γερμανικών περιουσιακών στοιχείων στην Ελλάδα από τη στιγμή που η Γερμανία δεν κατέβαλλε τα επιδικαζόμενα ποσά ύψους άνω των 9 δισεκατομμυρίων δραχμών, ενώ εξετάστηκαν και καταγγελίες των προσφευγόντων για «μεροληπτική στάση» του πρώην προέδρου του Αρείου Πάγου, κ. Στέφ. Ματθία στη δικαστική εξέλιξη της υπόθεσης. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο απέρριψε κάθε ισχυρισμό των προσφευγόντων ως αβάσιμο ή απαράδεκτο, σημειώνοντας ότι «...*Η άρνηση του υπουργείου Δικαιοσύνης να επιτρέψει τις κατασχέσεις γερμανικών ακινήτων δεν συνιστά αδικαιολόγητο περιορισμό του ατομικού δικαιώματος πρόσβασης στη δικαιοσύνη και υπαγορεύθηκε αναμφιβόλως από λόγους δημοσίου συμφέροντος και ιδίως από τον νόμιμο σκοπό της τήρησης του διεθνούς δικαίου, ώστε να μη διαταραχθούν οι καλές σχέσεις μεταξύ δύο κρατών...*». Το δικαστήριο αναγνώρισε επίσης στη Γερμανία το δικαίωμα της ετεροδικίας⁸⁶.

Η τελευταία μάχη για τα θύματα του Διστόμου κρίθηκε στο Ανώτατο Ομοσπονδιακό Δικαστήριο της Γερμανίας (Bundesgerichtshof), το οποίο στις 26 Ιουνίου του 2003 απέρριψε την προσφυγή του Αργύρη Σφουντούρη και των τριών αδελφών του, που διεκδικούσαν από το Γερμανικό Δημόσιο αποζημίωση για το θάνατο των γονέων τους στη σφαγή του Διστόμου και την καταστροφή της περιουσίας τους. Με την απόφαση αυτή δεν αναγνωρίζεται η διεκδίκηση αποζημιώσεων από ιδιώτες (τους συγγενείς των θυμάτων), οι οποίες είχαν επιδικαστεί από το Πρωτοδικείο της Λιβαδειάς. Η απόφαση αυτή αντίκειται στην αρχή της ετεροδικίας, όπως αναφέρεται στην ανακοίνωση του Δικαστηρίου.

Κατά την άποψη των δικαστών, είναι αδιαφιλονίκητο ότι οι πράξεις αυτές παραβιάζουν το Διεθνές Δίκαιο, «αλλά αυτό στοιχειοθετεί το δικαίωμα μόνο του ελληνικού κράτους να εγείρει αξιώσεις αποζημιώσεων από το γερμανικό κράτος» και όχι μεμονωμένων πολιτών⁸⁷. Τελευταίο ένδικο μέσο απομένει για τους ενάγοντες το συνταγματικό δικαστήριο της Γερμανίας (Verfassungsgericht), το οποίο ωστόσο αναμένεται να συνταχθεί με τις μέχρι τώρα αρνητικές για τα θύματα του Διστόμου αποφάσεις.

Το δικαστικό αυτό θρίλερ, που έληξε εις βάρος των διεκδικήσεων Ελλήνων ιδιωτών, αποτέλεσε αφορμή για την ανάπτυξη μιας αντιπαράθεσης γύρω από το θέμα, που εδράζεται σε νομικά και ιστορικά επιχειρήματα, στην οποία όλες οι πλευρές, και η γερμανική και η ελληνική, συμμετείχαν με διόλου ευκαταφρόνητα επι-

χειρήματα. Μερικές βασικές πτυχές αυτής της αντιπαράθεσης είναι οι εξής:

Η γερμανική πλευρά⁸⁸ υποστηρίζει ότι η Γερμανία δεν πρέπει να πληρώσει αποζημιώσεις, γιατί το γερμανικό κράτος έχει πληρώσει είτε στο πλαίσιο συνθηκών είτε μέσω διμερών συμφωνιών με διάφορες χώρες μέχρι τώρα δισεκατομμύρια σε αποζημιώσεις: για ζημιές σε άλλα κράτη, μεταξύ αυτών και στην Ελλάδα, σε ιδιώτες για την παροχή καταναγκαστικής εργασίας, για καταστροφή ιδιωτικής περιουσίας, για σφαγές αμάχων, ενώ επίσης αναγκάστηκε από τους συμμάχους να αποσυναρμολογήσει τη βιομηχανική της υποδομή και να τη μοιράσει σε κράτη που δικαιούνταν αποζημιώσεις.

Επίσης το γερμανικό κράτος, υποστηρίζουν Γερμανοί νομομαθείς, πλήρωσε ένα τεράστιο τίμημα για τη συμμετοχή της στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο αποδεχόμενη την απώλεια του ενός τρίτου της επικράτειάς της. Εκτός αυτού η γερμανική κυβέρνηση έχει καταβάλει στο πλαίσιο του NATO και της Ευρωπαϊκής Ένωσης σημαντική βοήθεια στην Ελλάδα, η οποία θα έπρεπε να συμψηφιστεί με τις όποιες τυχόν ανεκπλήρωτες οφειλές της.

Από γερμανικής πλευράς προβάλλονται επίσης διάφορα επιχειρήματα νομικής φύσεως. Ένα βασικό επιχείρημα συνιστά η επίκληση της ετεροδικίας. Η ετεροδικία κατά τη γερμανική άποψη πρέπει να ισχύει ακόμα και σε περίπτωση που οι πράξεις ενός κράτους καταστρατηγούν το υφιστάμενο δίκαιο, γιατί αποτελεί και αυτό μια πράξη άσκησης κρατικής εξουσίας. Οι φορείς κρατικής εξουσίας τελούν ωστόσο υπό ασυλία. Μη αναγνώριση της ετεροδικίας σημαίνει μη αναγνώριση της ασυλίας. Το γεγονός ότι οι πράξεις είναι άνομες δεν σημαίνει ότι πρέπει να αρθεί η ασυλία, γιατί ακριβώς αυτό το σκοπό καλείται εξάλλου να εξυπηρετήσει η ασυλία, την προστασία οργάνων του κράτους έναντι της δικαιοσύνης του κράτους στο οποίο βρίσκονται σε περίπτωση παραβατικής συμπεριφοράς.

Σε περίπτωση νόμιμης συμπεριφοράς δεν υπάρχει παραπομπή στη δικαιοσύνη και άρα δεν έχει νόημα η επίκληση της ασυλίας. Σε αντίθετη περίπτωση καταργείται η κυριαρχική εξουσία του κράτους και το κράτος εξισώνεται με ιδιώτη. Αυτό δε σημαίνει βέβαια ότι δεν μπορεί να ζητηθούν από ένα κράτος ευθύνες για παραβατική συμπεριφορά, αυτό όμως μπορεί γίνει μόνο σε διακρατικό επίπεδο ή με την προσφυγή σε ένα διεθνές δικαστήριο ή με τη χρήση αντιποίνων, επίδοση διαβήματος, διακοπή διπλωματικών σχέσεων κ.ά.

Η γερμανική πλευρά θέτει επίσης το θέμα της παραγραφής, η οποία κατά την άποψη Γερμανών νομομαθών μπορεί να ισχύσει και στο διεθνές δίκαιο περιλαμβάνοντας γενικά το χρονικό όριο των 50 χρόνων. Ως σταθμητικό παράγοντα στην καθιέρωση χρονικών ορίων θέτει η γερμανική πλευρά την αποτίμηση εξωγενών παραγόντων, όπως η αλλαγή των γενεών και η ύπαρξη ζώντων ακόμα ατόμων από την εποχή που πραγματοποιήθηκαν οι αδικπραξίες. Κατά το ίδιο επιχείρημα δεν είναι δυνατόν να διαιωνίζονται επ' άπειρον πιθανές αποζημιώσεις για κάτι που έχει συμβεί πολλά χρόνια πριν, όπως ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος.

Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και η επισήμανση των Γερμανών, ότι οποιοσδήποτε αξιώσεις της Ελλάδας θα έπρεπε να έχουν υποβληθεί αμέσως μετά τη σύναψη της συνθήκης 2 συν 4, έτσι ώστε αυτές να μπορέσουν να αποκτήσουν υπόσταση, σε περίπτωση που αυτή χαρακτηριζόταν ως τελική συνθήκη ειρήνης. Υπέρ της γερμανικής πλευράς είναι (παρόλο που η γερμανική πλευρά δεν έχει κάνει μέχρι τώρα μνεία της παραγράφου αυτής, η οποία όμως θα χρησιμοποιηθεί προφανώς σε οποιαδήποτε δικαστική διένεξη) και η παράγραφος 1 του άρθρου 18 της συμφωνίας του Λονδίνου για τις προθεσμίες παραγραφής, η οποία προβλέπει ως ημερομηνία παραγραφής το διάστημα των 18 μηνών από τη στιγμή που η συμφωνία καταστεί εφαρμόσιμη.

Ένα άλλο επιχείρημα της γερμανικής πλευράς εστιάζεται σε αυτό που νομικά αποκαλείται αποδυνάμωση μίας αξίωσης (*Verwirkung*). Το επιχείρημα αυτό χρησιμοποιείται γενικά στο διεθνές δίκαιο για να αποδυναμώσει ή να ακυρώσει την αξίωση ενός κράτους, όταν αποδεδειγμένα έχει διαπιστωθεί ότι το ενάγον κράτος έχει περιέλθει με τη διεθνή συμπεριφορά του στην κατάσταση του κράτους εναντίον του οποίου εγείρεται η αξίωση (*venire contra factum proprium*). Κλασικό παράδειγμα αποτελεί η παραίτηση του γερμανικού κράτους μεταπολεμικά της απαίτησης για καταβολή αποζημιώσεων από τα κράτη, με τα οποία είχε εμπλακεί σε πόλεμο και τα οποία είχαν κατασχέσει την περιουσία του γερμανικού δημοσίου στην επικράτειά τους.

Η γερμανική πλευρά χρησιμοποιεί το επιχείρημα αυτό σε σχέση με την αποσυναρμολόγηση της γερμανικής βιομηχανίας μετά τον πόλεμο, που όμως δεν συνοδεύτηκαν από μειωμένες απαιτήσεις των οικονομικών εταίρων της αναφορικά με τη συμβολή του γερμανικού κράτους στην οικοδόμηση της αμυντικής αρχιτεκτονικής του NATO και της οικονομικής ευρωστίας της ΕΟΚ και αργότερα της Ε.Ε. Ανάλογα σχετικοποιημένη πρέπει να παρουσιάζο-

νται κατά την ίδια άποψη και όλες οι σημερινές απαιτήσεις των υπόλοιπων μελών του ΝΑΤΟ και της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε περίπτωση που η Γερμανία υποχρεωθεί εκ νέου να καταβάλει αποζημιώσεις.

Στις απόψεις αυτές έχει αντιπροταθεί αντίλογος⁸⁹, που καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η Ελλάδα δικαιούται αποζημιώσεις σε κάθε περίπτωση για τους εξής λόγους:

Οι αποζημιώσεις, που έχουν κατά καιρούς καταβληθεί από τη Γερμανία στην Ελλάδα είναι δυσανάλογα μικρές των πραγματικών οφειλών, όπως παραδέχτηκαν και οι οικονομικοί επιτελείς του Τρίτου Ράιχ το 1945. Ο συμψηφισμός των χρεών με την οικονομική βοήθεια δεν μπορεί να προβληθεί ως επιχείρημα, γιατί πρώτον από αυτή την οικονομική βοήθεια επωφελήθηκε και η γερμανική οικονομία, αφού πλήθος κρατικών προμηθειών, που αναλήφθηκαν με τα χρήματα αυτά, κατοχυρώθηκαν σε γερμανικές εταιρείες. Δεύτερον οικονομική και στρατιωτική βοήθεια δόθηκε και σε χώρες, όπως η Ισπανία, η Πορτογαλία και η Τουρκία⁹⁰, που δεν έλαβαν μέρος στον πόλεμο.

Η οικονομική βοήθεια αυτή τέλος καταβλήθηκε εν μέρει και ως απόρροια των υποχρεώσεων της Γερμανίας ως κυρίαρχου κράτους μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στην οποία εισχώρησε οικειοθελώς⁹¹, γνωρίζοντας όλες τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα βεβαίως που απορρέουν από τη συμμετοχή της. Αλλά και αν ακόμα γίνει αποδεκτό το παραπάνω επιχείρημα των Γερμανών, πώς δικαιολογούνται τότε οι ανεκπλήρωτες οφειλές της Ανατολικής Γερμανίας, η οποία ούτε μέλος του ΝΑΤΟ αλλά ούτε και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας υπήρξε ποτέ;

Η συνθήκη της Χάγης προέβλεπε, αν και κάπως αόριστα, αποζημίωση για τα εμπόλεμα μέρη, που θα παραβίαζαν πρώτον τις διατάξεις της σύμβασης και δεύτερον θα προέβαιναν σε κατάσχεση ιδιωτικής περιουσίας (Άρθρα 48-49-52-53). Πέραν τούτου όμως η αποζημίωση αποτελεί βασική αρχή του διεθνούς δικαίου και συνέπεια της διεθνούς ευθύνης, θεμελιωμένη από πλήθος νομολογιών. Κατά πάγια νομολογία η διεθνής ευθύνη δεν έχει ποινικό χαρακτήρα παρά μόνο κατ' εξαίρεση, αλλά αποβλέπει στην αποκατάσταση της ζημίας αυτού που την έχει υποστεί.

Κατά την ισχύουσα διεθνή πρακτική η αποζημίωση οφείλει να είναι ίση προς τη ζημιά, έτσι ώστε το θύμα να αποκατασταθεί στην κατάσταση, στην οποία θα βρισκόταν, εάν δεν είχε τελεστεί το ζημιογόνο γεγονός. Η δίκαιη αποζημίωση επιβάλλει δηλαδή την πλήρη αποκατάσταση του status quo ante. Η αρχή αυτή εδράζε-

ται μάλιστα σε νομολογίες, που εξαγγέλθηκαν πριν τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, όπως η απόφαση του *Διαρκούς Διαιτητικού Δικαστηρίου* της 13ης Οκτωβρίου 1922 με αφορμή την υπόθεση επιτάξεως νορβηγικών πλοίων από τις ΗΠΑ⁹².

Για το ζήτημα της παραγραφής υπάρχει ο αντίλογος ότι ο θεσμός της παραγραφής, αν και συστατικό στοιχείο όλων των κρατικών νομοθεσιών, αποτελεί στο διεθνές δίκαιο ξένο σώμα. Αντιθέτως για μια σειρά κολάσιμων πράξεων, όπως τα εγκλήματα εναντίον της ανθρωπότητας, η κρατούσα αντίληψη σήμερα, όπως αυτή έχει διαμορφωθεί στα ειδικά δικαστήρια για τη Ρουάντα και την πρώην Γιουγκοσλαβία, είναι ότι δεν παραγράφονται ποτέ. Το πολεμικό δίκαιο του παρελθόντος δε συναινεί, κατά την ίδια άποψη, με την παραγραφή. Η τέταρτη συνθήκη της Χάγης, που αποτέλεσε άλλοθι για μια σειρά από ενέργειες, δεν περιέχει την παραμικρή μνεία για το συγκεκριμένο θεσμό. Εκτός αυτού η περίοδος μέχρι το 1990 ήταν, κατά την παραίτηση των Γερμανών, περίοδος αναμονής, αφού αναμενόταν η τελική συμφωνία ειρήνης.

Μετά την υπογραφή της Συμφωνίας 2 συν 4 είναι αλήθεια ότι η ελληνική κυβέρνηση κωλυσιέργησε χαρακτηριστικά. Η συμφωνία αυτή ωστόσο αποτέλεσε στην ουσία μια πράξη με την οποία τερματιζόταν ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, και έτυχε διαπραγμάτευσης από άλλα κράτη, και μάλιστα τις μεγάλες δυνάμεις της εποχής, και όχι την ελληνική πλευρά, τα οποία διαπραγματεύτηκαν για λογαριασμό τους. Αυτές άφησαν ασαφές το καθεστώς της νέας συμφωνίας, αποφεύγοντας επιμελώς κάτω από γερμανικές πιέσεις να την ονομάσουν συνθήκη ειρήνης. Για το λόγο αυτό δεν έθεσαν στη διαπραγμάτευση το ζήτημα των αποζημιώσεων, γιατί πέτυχαν άλλους διακανονισμούς. Οποιαδήποτε αξίωση περί αποζημιώσεων όφειλε να τεθεί μετά την παρέλευση ορισμένου διαστήματος και αφού εκτιμηθούν οι πρακτικές επιπτώσεις μιας συμφωνίας, που στοιχειοθετεί το δικαίωμα διεκδίκησης. Δεν είναι εξάλλου δυνατόν να παραγραφεί μία οφειλή μέσα σε λίγα χρόνια, όταν οι αποδέκτες της οφειλής είχαν για πενήντα ολόκληρα χρόνια εξαναγκαστεί σε αναμονή.

Αλλά ακόμα και με σημείο αναφοράς το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και όχι τη συμφωνία 2 συν 4 πρέπει να σημειωθεί η περίπτωση καταβολής αποζημιώσεων, που κατέβαλε η Δυτική Γερμανία στην Ελλάδα το 1974 για εκκρεμείς οφειλές από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο κατόπιν αποφάσεως του μικτού ελληνογερμανικού Διαιτητικού Δικαστηρίου της Koblenz το 1972, το οποίο είχε συσταθεί βάσει της Συνθήκης των Βερσαλλιών. Η Δυτική

Γερμανία υποχρεώθηκε τότε να καταβάλει 47.000.000 μάρκα προς αποζημίωση Ελλήνων πολιτών για ζημιές που είχαν υποστεί κατά το διάστημα της ουδετερότητας της Ελλάδας στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο⁹³.

Εδώ πρέπει να γίνουν ορισμένες μεθοδολογικές παρατηρήσεις. Η δικαστική έκβαση της υπόθεσης κρίθηκε αποκλειστικά και μόνο στο ζήτημα της ετεροδικίας (*Exterritorialität*), το οποίο αποτέλεσε και το ισχυρότερο ατού της γερμανικής πλευράς. Για την καλύτερη κατανόηση του ζητήματος πρέπει να γίνουν ορισμένες παρατηρήσεις πάνω σε αυτό.

Η εξέταση του δικαιώματος της ετεροδικίας αφορά στο δικονομικό κομμάτι της υπόθεσης και σε καμία περίπτωση στο ουσιαστικό. Τα δικαστήρια και οι δικαστές κλήθηκαν δηλαδή να αποφανθούν επί της αρμοδιότητάς τους να δικάσουν και όχι για το δίκαιο ή όχι χαρακτήρα της αγωγής. Από τη στιγμή λοιπόν που οι δικαστές έκριναν εαυτόν αναρμόδιο να δικάσουν, θεωρώντας ότι αυτό αντιβαίνει θεμελιώδεις αρχές του διεθνούς δικαίου, η έκβαση της υπόθεσης των ατομικών αποζημιώσεων είχε κριθεί. Η ασυλία του γερμανικού κράτους θα μπορούσε να αρθεί μόνο εφόσον οι αγωγές στρέφονταν εναντίον ατόμων, στα οποία όμως δεν αναγνωριζόταν η ιδιότητα του φορέα κρατικής εξουσίας.

Πράγματι το διεθνές και το δικονομικό δίκαιο προβλέπουν με βάση την αρχή της ισότητας των κρατών τη λεγόμενη κυριαρχική δικαστική ασυλία ή ετεροδικία των κρατών που συνοψίζεται στο ρητό *par in parem imperium non habet* ή *par in parem non habet jurisdictionem*. Βάσει αυτής της αρχής ένα εθνικά κυρίαρχο κράτος δεν δύναται νομικά να δικάζεται ενώπιον εθνικών δικαστηρίων ενός άλλου κράτους⁹⁴. Στο παραδοσιακό διεθνές δίκαιο η αρχή αυτή ίσχυε απόλυτα. Η αρχή αυτή κατοχυρώθηκε και στο άρθρο 11 της *Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για την κρατική ετεροδικία* που υπογράφηκε στις 16 Μαΐου 1972 στο Basel (Βασιλεία) της Ελβετίας στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Υπάρχει η άποψη ωστόσο, όπως ισχυρίστηκε και η μειοψηφία του ΑΕΔ, ότι στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο που εφαρμόστηκε μεταπολεμικά η αρχή αυτή δέχτηκε μια πιο περιοριστική προσέγγιση στο θέμα της κρατικής ασυλίας και η τάση που κυριαρχεί ακολούθως στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο είναι κατά το δυνατόν περιορισμός της ετεροδικίας. Συγκεκριμένα υπεισήλθε λόγω της αύξησης του όγκου των εμπορικών ανταλλαγών μία βασική διάκριση μεταξύ κρατικών πράξεων κυριαρχικής εξουσίας (*jure imperii*) και κρατικών συναλλακτικών πράξεων (*jure gestionis*)⁹⁵.

Η κυριαρχική ασυλία των αλλοδαπών κρατών περιορίσθηκε σύμφωνα με την παραπάνω άποψη μόνο στην πρώτη κατηγορία πράξεων, δημιουργώντας έτσι τον κανόνα της σχετικής ετεροδικίας που δεν ισχύει για οικονομικές καταχρήσεις ενός κράτους έναντι κάποιου άλλου. Και αυτή η άποψη αντλεί επιχειρήματα από την *Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί ετεροδικίας*, καθώς η τελευταία έθεσε σαφείς περιορισμούς στις περιπτώσεις που ένα κράτος μπορεί να επικαλεσθεί ετεροδικία ενώπιον αλλοδαπών δικαστηρίων. Ειδικά για ζητήματα υλικής ζημιάς, στα οποία ο υπαίτιος ήταν παρών στην επικράτεια αυτή, όταν έλαβαν χώρα τα περιστατικά που οδήγησαν στην πρόκληση της υλικής ζημιάς, η επίκληση ετεροδικίας περιορίστηκε σημαντικά. Εξαιρούνται επίσης με σαφήνεια αξιώσεις αποζημιώσεων από αδικήματα, που πηγάζουν μεν από καταστάσεις ενόπλων συγκρούσεων, πλήττουν όμως άτομα περιορισμένου κύκλου και συγκεκριμένου τύπου, που δεν έχουν σχέση με τις ένοπλες συρράξεις και δεν μετέχουν στις πολεμικές επιχειρήσεις.

Έχει υποστηριχθεί η άποψη λοιπόν⁹⁶ ότι η ελληνική περίπτωση των αποζημιώσεων δύναται να ενταχθεί στην κατηγορία των οικονομικών καταχρήσεων που αφορά μόνο στο ζήτημα των περιουσιών, είτε στην κατηγορία της κατάργησης της κρατικής ασυλίας λόγω προσβολής ατόμων που δεν ενεπλάκησαν στις επιχειρήσεις. Υπό την έννοια αυτή τα ελληνικά δικαστήρια αποκτούν διεθνή δικαιοδοσία στις περιπτώσεις εκδίκασης αγωγών πολεμικών αποζημιώσεων για ζημιές ή καταχρήσεις της οικονομικής ή εμπορικής δραστηριότητας του Τρίτου Ράιχ στην Ελλάδα την περίοδο της κατοχής.

Στο σημείο αυτό αναφέρονται ωστόσο διάφορα προβλήματα. Καταρχήν, κατά παράδοξο τρόπο η Ελλάδα δεν έχει προσχωρήσει στη *Σύμβαση της Βασιλείας*, σε αντίθεση με τη χώρα, η οποία θα μπορούσε ενδεχομένως να φοβάται δυσμενείς εξελίξεις από την εφαρμογή της συνθήκης αυτής, η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, προσχώρησε στη συνθήκη αυτή και μάλιστα μετά την ένωσή της, το 1990. Αποτελεί επομένως ένα ζήτημα κατά πόσον η Ελλάδα μπορεί να κάνει χρήση των ευεργετικών διατάξεων της παραπάνω σύμβασης, έστω κι αν το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο δέχτηκε ότι στους κανόνες του διεθνούς δικαίου περιλαμβάνονται τα διεθνή έθιμα κι αν οι γενικές αρχές του δικαίου των πολιτισμένων κρατών, όχι όμως οι διεθνείς συμβάσεις που έχει κυρώσει η Ελλάδα, τις οποίες το Σύνταγμα διακρίνει και ρυθμίζει διαφορετικά από τους γενικούς παραδεγμένους κανόνες.

Κατά δεύτερον, σύμφωνα με το άρθρο 35 παρ. 3 της *Σύμβασης της Βασιλείας*, η Σύμβαση εφαρμόζεται σε πράξεις ή παραλείψεις μεταγενέστερες της υπογραφής της. Ακόμα, ωστόσο, και στην περίοδο από το 1972 μέχρι σήμερα έχουν καταγραφεί διάφορες περιπτώσεις απόρριψης αγωγών εναντίον εθνικών καρτών (σε κάποιες από αυτές κάνει νομολογιακή μνεία και η απόφαση του ΑΕΔ της 19-9-2002), όπως η απόρριψη το 1991 αγωγής του Al-Adsani, ιδιώτη με κουβεϊτιανή και βρετανική υπηκοότητα εναντίον του Ηνωμένου Βασιλείου για βασανιστήρια που πραγματοποιήθηκαν στο Κουβεϊτ στον Πρώτο Πόλεμο του Κόλπου, η απόρριψη της θεσμοθέτησης οικουμενικής δικαιοδοσίας των δικαστηρίων του Βελγίου από το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης το Φεβρουάριο του 2002⁹⁷, που καταδεικνύουν ότι η κυριαρχική ασυλία των κρατών ανθίσταται σε όλες τις προσπάθειες εξανθρωπισμού του διεθνούς δικαίου.

Κατά τρίτον, ακόμα και αν το δικαστήριο κατόρθωνε να ξεπεράσει το σκόπελο της ετεροδικίας, είναι ιδιαίτερα αμφίβολο το κατά πόσο θα γινόταν εφικτός ο προσδιορισμός μιας αποζημίωσης για τα θύματα, γιατί τότε το δικαστήριο θα έπρεπε να καταπιαστεί με το περίπλοκο ζήτημα των διεθνών κανόνων που ίσχυαν κατά τη διάρκεια της τέλεσης των κολάσιμων πράξεων. Οι κανόνες αυτοί προέρχονται, ως γνωστόν, από την *Τέταρτη Διεθνή Σύμβαση της Χάγης του 1907 που συνοδευόταν από τον Κανονισμό των Νόμων και Εθίμων του Πολέμου στη Ξηρά*⁹⁸.

Πέρα από το γεγονός ότι ούτε τη σύμβαση αυτή έχει κυρώσει ποτέ η Ελλάδα, τα άρθρα 42-56 της Σύμβασης που αναφέρονται στις υποχρεώσεις του κατακτητή και στην υποχρέωση καταβολής αποζημιώσεως, δε διασφαλίζουν στην ουσία την καταβολή της αποζημιώσεως αυτής. Παραλείπεται δηλαδή να αναφερθεί, αν η αποζημίωση αυτή θα καταβάλλεται κατόπιν διακρατικής συμφωνίας, ή απευθείας στους ζημιωθέντες. Δε ρυθμίζεται επίσης το ζήτημα του δικαστηρίου που θα είναι αρμόδιο στη δεύτερη περίπτωση να επιδικάσει την αποζημίωση, επιλαμβανόμενο τυχόν ατομικών αγωγών ζημιωθέντων από τέτοιες πράξεις που θα στρέφονται εναντίον του υπεύθυνου κράτους.

Εντελώς ανεξάρτητο από όλα τα παραπάνω είναι το θέμα του κατοχικού δανείου, το οποίο συνιστά μια απολύτως ξεχωριστή από το δίκαιο του πολέμου πράξη. Πολύ σωστά επομένως υπογραμμίζεται η ιδιαιτερότητα της καταβολής αποζημιώσεων από τη Γερμανία στην Ελλάδα ως περίπτωση που δε δύναται να δημιουργήσει προηγούμενο, αφού οι οικονομικές υποχρεώσεις του Ράιχ

απέναντι στην Ελλάδα με τη μορφή δανείου είναι ως προς την εξέλιξή του κάτι μοναδικό στην ιστορία των κατακτημένων χωρών του άξονα.

Αναγκαστικά δάνεια είχε μεν επιβάλει η ναζιστική Γερμανία και στη Γιουγκοσλαβία και στην Πολωνία, πλην όμως οι δύο αυτές χώρες παραιτήθηκαν των αξιώσεών τους μεταγενέστερα, το 1956 και το 1971 αντίστοιχα. Το αντίτιμο ήταν η σύναψη συμφωνίας παροχής πιστώσεων δισεκατομμυρίων μάρκων εκ μέρους της Γερμανίας υπό συνθήκες που ισοδυναμούσαν στην ουσία με δωρεά, όπως επισημαίνει ο πρώην πρεσβευτής της Ελλάδας στη Γερμανία, Ιωάννης Μπουρλογιάννης-Τσαγκαρίδης, σε άρθρο του στην εφημερίδα *Το Βήμα* (8-11-1998), «Νέο σκηνικό για τις γερμανικές αποζημιώσεις». Με την Ελλάδα δεν υφίσταται παρόμοια συμφωνία, παραμένει δηλαδή το status μιας διμερούς διακρατικής συμφωνίας και επομένως ισχύει η κλασσική αρχή *pacta sunt servanda*.

Πολύ σωστά επίσης ο ιστορικός Hagen Fleischer επισημαίνει⁹⁹ ότι είναι αντιφατική και παράλογη η στάση της γερμανικής κυβέρνησης σήμερα να αρνείται ακόμα και την παραλαβή των σχετικών εγγράφων –παρόλο που οι επίσημοι εκπρόσωποι του Τρίτου Ράιχ είχαν αναγνωρίσει την οικονομική αυτή υποχρέωση– επικαλούμενοι μάλιστα ρήτρα σε προπολεμική γερμανοελληνική «σύμβαση περί αμοιβαίας δικαστικής αντιλήψεως», που είχε συναφθεί μεταξύ των καθεστώτων του Χίτλερ και του Μεταξά. Η σύμβαση αυτή επέτρεπε την απόρριψη επίδοσης εγγράφου στην περίπτωση που ένα εκ των συμβαλλομένων μερών έκρινε ότι αυτό μπορούσε να θίξει τα κυριαρχικά δικαιώματα ή την ασφάλειά του.

Το γερμανικό επιχείρημα ότι μόνο μια προσφυγή σε ένα διεθνές δικαστήριο θα μπορούσε να επιλύσει τη διαφορά, δεν μπορεί να λειτουργήσει στην προκειμένη περίπτωση, αφού ως γνωστόν προϋποθέτει τη συγκατάθεση και των δύο ενδιαφερόμενων μερών. Θεωρείται ωστόσο κάτι παραπάνω από σίγουρο ότι η γερμανική πλευρά δεν πρόκειται να συγκατανεύσει ποτέ στην έναρξη μίας τέτοιας διαδικασίας.

Η χρήση αντιποίνων από το ελληνικό κράτος ως εναλλακτικός τρόπος διεκδίκησης είναι επιπλέον μια πρακτική, η οποία δε συμβάλλει στην επίλυση μιας διαφοράς μεταξύ οικονομικών εταιρών και στρατιωτικών συμμάχων. Οι Γερμανοί¹⁰⁰ συχνά εξορκίζουν εξάλλου τη διακοπή της συνεργασίας εντός των δύο κρατών ως το αναπόφευκτο τίμημα μιας σκληρής στάσης της ελληνικής κυβέρνησης στο θέμα.

Αλγεινή αίσθηση αφήνει εξάλλου το γεγονός ότι η Ελλάδα καλείται να αποπληρώσει επίσης τοκοχρεολύσια για λήψη παλαιότερων δανείων, πολλά από τα οποία προέρχονται από τη Γερμανία, τα οποία έχει συνάψει με διμερείς πράξεις που προβλέπουν αποζημιώσεις σε περίπτωση μη τήρησης των συμφωνιών.

Υπάρχουν ωστόσο και αντεπιχειρήματα στην υιοθέτηση μιας σκληρής γραμμής απέναντι στη Γερμανία: α) Η γερμανική οικονομία διέρχεται τη χειρότερη οικονομική ύφεση των τελευταίων χρόνων β) Στη γερμανική κοινωνία έχει επέλθει μια κόπωση από τη συνεχιζόμενη και επαναλαμβανόμενη ενοχοποίηση του γερμανικού έθνους και της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας ως νομίμου διαδόχου του Τρίτου Ράιχ για το ναζιστικό παρελθόν της.

Ακόμα δεν έχει κοπάσει ο απόηχος του μεγάλου ζητήματος που δημιουργήθηκε στη γερμανική κοινωνία λόγω της ηχηρής απαίτησης της αμερικανικής κυβέρνησης για άμεση καταβολή αποζημιώσεων στους Εβραίους εργάτες του Τρίτου Ράιχ. Η γερμανική επιχειρηματική τάξη θα αργήσει επίσης να ξεχάσει τον εκβιασμό, με τον οποίο οι Αμερικανοί συνέδεσαν το ζήτημα των αποζημιώσεων απέναντι στις γερμανικές βιομηχανίες.

Μεταξύ Γερμανίας και Ελλάδας έχουν σφυρηλατηθεί στο πρόσφατο παρελθόν ισχυρότατοι δεσμοί φιλίας και συνεργασίας. Υφίστανται σήμερα σημαντικότερες εμπορικές επαφές. Το 2002 η Ελλάδα εξήγαγε στη Γερμανία προϊόντα αξίας 1560, 6 εκατομμυρίων ευρώ και εισήγαγε προϊόντα της τάξεως των 4.977,1 εκατομμυρίων ευρώ. Το 2001 τα αντίστοιχα μεγέθη ήταν 1.701, 8 για τις ελληνικές εξαγωγές και 5.143,5 για τις εισαγωγές από την Γερμανία¹⁰¹. Οι δύο χώρες είναι εξάλλου εταίροι στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και σύμμαχοι στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ. Στη Γερμανία διαβιούν σήμερα, πλήρως αφομοιωμένοι στο οικονομικοκοινωνικό γίγνεσθαι αυτής της χώρας, πάνω από 300.000 Έλληνες. Η διατάραξη των διακρατικών σχέσεων θα είχε ιδιαίτερα αρνητικές συνέπειες και για τις δύο χώρες.

Αποδοχή γερμανικών οφειλών από την άλλη δεν σημαίνει επίσης αυτόματα και την καταβολή χρημάτων στο κρατικό ταμείο της Ελλάδας. Υπάρχουν πολλοί εναλλακτικοί τρόποι, ίδρυση Ινστιτούτων, διανομή υποτροφιών για σπουδές στη Γερμανία και απόκτηση επαγγελματικής εμπειρίας στη Γερμανία, επενδύσεις στην Ελλάδα κ.ά., που θα μπορούσαν ενδεχομένως να συνδράμουν στη σφυρηλάτηση των ελληνογερμανικών σχέσεων σε πολύ πιο μακροπρόθεσμη βάση, από ό,τι η καταβολή των αποζημιώσεων «σε μετρητά».

Υπάρχουν βέβαια και εκείνοι που υιοθετούν μια εντελώς επιθετική πολιτική διακατεχόμενοι από έντονα αντιγερμανικά αισθήματα, θεωρώντας το σύγχρονο γεωστρατηγικό ρόλο της Γερμανίας στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι πηγή κινδύνων, που θα μεγαλώνουν ολοένα και περισσότερο όσο ισχυροποιείται η χώρα αυτή. Όσοι συμμερίζονται τις παραπάνω απόψεις υποστηρίζουν ότι κάθε άλλη στάση εκτός από την επιθετική, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τις διακρατικές σχέσεις, θα πρέπει να χαρακτηριστεί πολιτικός ραγιαδισμός και εθνική μειοδοσία¹⁰².

Ιδιαίτερα διεκδικητικοί αλλά ταυτόχρονα και ιδιαίτερα επικριτικοί στην ελληνική κυβέρνηση για τους χειρισμούς της στο θέμα αυτό είναι όσοι λαμβάνουν μέρος στο *Εθνικό Συμβούλιο διεκδίκησης των οφειλών της Γερμανίας*, στο οποίο συμμετέχουν σήμερα μεγάλες προσωπικότητες της Αριστεράς και άλλες φυσιογνωμίες του πολιτικού κόσμου. Οι πολίτες αυτοί, κάποιοι μάλιστα εκ των οποίων έχουν βιώσει στο «πετσί τους» τη γερμανική κατοχή, όπως ο Μανώλης Γλέζος, εκκινούν από το δίκαιο, ακόμα και κατά τη γνώμη των Γερμανών, αίτημα της διεκδίκησης αποζημιώσεων, οδηγούνται ωστόσο μερικές φορές σε ακρότητες που καταλήγουν σε έναν έντονο αντιγερμανισμό. Τέτοιες ακρότητες είναι η επιμονή στην κατάσχεση της Γερμανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας και του Goethe Institut, στα οποία και η ελληνική επιστήμη οφείλει πολλά.

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας όλα τα παραπάνω διαπιστώνουμε ότι το ζήτημα των αποζημιώσεων έχει δύο πτυχές, αυτή των αποζημιώσεων σε ιδιώτες που έχει κλείσει για πάντα και αυτή του καταναγκαστικού γερμανικού κατοχικού δανείου που παραμένει και από νομικής και από ιστορικής απόψεως ακόμα ανοιχτό, αν και η ελληνική πλευρά έχει συμβάλει τα μέγιστα σε μια αρνητική τροπή του ζητήματος. Για λόγους που σχετίζονται τη γενικότερη πορεία των ελληνογερμανικών σχέσεων, η Αθήνα «αμέλησε» δύο φορές, τη δεκαετία του '50 και μετά την επανένωση των δύο Γερμανιών, στις αρχές της δεκαετίας του '90, να προβάλει τις αξιώσεις της στη Βόννη για επιστροφή του δημευθέντος από τους Ναζί ποσού. Η Ελλάδα διατηρεί πάντα το δικαίωμα να θέσει σε διμερές επίπεδο το ζήτημα της επιστροφής των χρημάτων στη Γερμανία. Από μια νηφάλια

προσέγγιση του ζητήματος μπορεί ωστόσο να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι τόσο μία διεκδικητική, όσο και μία αμυντική στάση της ελληνικής κυβέρνησης πάνω στο ζήτημα αυτό συνεπάγεται οφέλη και βάρη, το τίμημα των οποίων δεν μπορεί να αποτιμηθεί εύκολα.

Σημειώσεις

1. Bundesarchiv-Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (από εδώ και πέρα θα αναφέρεται ως BA-PAAA): R 27320: Sonderbevollmächtigter Südost. Wirtschaftsverwaltung in Griechenland unter deutscher Besatzung während des Zweiten Weltkrieges 1941-1944. Tätigkeitsbericht von Dr. S. Nestler, Oberregierungsrat der Wirtschaftsabteilung der Dienststelle Athen des Sonderbevollmächtigten des Auswärtigen Amtes für den Südosten, σελ. 78.

2. Volkmann H.E., «The occupied Greece as an economic problem of the Third Reich», *Military Conflicts and 20th Century Geopolitics*, XXVIIIth International Congress of military History, Hellenic National Defense General Staff, August 2001, σελ. 232.

3. Η βουλγαρική κατοχή χρηματοδοτούταν εν μέρει από ίδια εκμετάλλευση της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης και εν μέρει από τη γερμανική υποστήριξη.

4. Nestler, *όπ. παρ.*, σελ. 80

5. Οι Γερμανοί είχαν από πολύ νωρίς διαβλέψει ότι η αρχή του διεθνούς δικαίου, σύμφωνα με την οποία η κατακτημένη χώρα αναλαμβάνει τα έξοδα κατοχής (Besatzungskosten), δεν μπορούσε να εφαρμοστεί στην Ελλάδα. Οι δημιουργία κλειστών τοπικών κοινωνιών, η δημιουργία πολλών ανταγωνιστικών αρχών διοίκησης σε συνδυασμό με το ναυτικό βρετανικό αποκλεισμό και τον πληθωρισμό, προξένησαν οξεία έλλειψη τροφίμων και εκτεταμένη εξαθλίωση του αστικού πληθυσμού. Σε αυτό έρχονται να προστεθούν οι εκτεταμένες επιτάξεις τροφίμων, ειδών ρουχισμού και υποδήσεως που διενήργησαν οι αρχές κατοχής. BA-PAAA, Tätigkeitsbericht von Dr. Overkott, Oberlandwirtschaftsrat der Wirtschaftsabteilung der Dienststelle des Sonderbevollmächtigten des Auswärtigen Amtes für den Südosten Athen.

6. BA-PAAA, Tätigkeitsbericht von Direktor P. Hahn Leiter der Wirtschaftsabteilung des Sonderbevollmächtigten des Auswärtigen Amtes für Griechenland und deutscher Kommissar bei der Bank von Griechenland, σελ. 20-21.

7. Δερτιλής Π., «Αριθμοί και Κείμενα των Εξόδων Κατοχής και η Αξίωσις της Ελλάδος», *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, τεύχ. 3, Ιούλιος - Σεπτέμβριος 1964, σελ. 499 και Γ. Ετμεκτσόγλου «Η οικονομία της Ελλάδας κατά τη διάρκεια της Γερμανικής Κατοχής», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΣΤ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000, σελ. 62-63.

8. Nestler, *όπ. παρ.*, σελ. 159.
9. Β. Mathiopoulos, «Die noch offenen Fragen aus der Besatzungszeit Griechenlands», στο: Karl Giebeler, Heinz Richter, Reinhard Stupperich, *Versöhnung ohne Wahrheit? Deutsche Kriegsverbrechen in Griechenland im Zweiten Weltkrieg*, Beiträge einer Tagung am 27/28 Oktober 2000 in der Evangelischen Akademie Bad Boll, Mannheim und Möhnese, Bibliopolis, 2001, σελ. 81.
10. Γ. Μίντσης, *Εγκλήματα Πολέμου και Αποζημιώσεις: Η Γερμανική Κατοχή στην Ελλάδα και οι αξιώσεις αποζημιώσεως κατά το διεθνές δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα, 1998, σελ. 89.
11. ΒΑ-ΡΑΑΑ, Nestler, *όπ. παρ.*, σελ.106.
12. *Όπ. παρ.*, σελ. 103-111.
13. Η αποπληρωμή των χρεών προήλθε από διάφορες πηγές. Πρώτη πηγή εσόδων αποτελούν τα έσοδα, που προήλθαν από την υπερτιμολόγηση εισαγόμενων αγαθών από τη Γερμανία στην Ελλάδα δια μέσου της γερμανοελληνικής εταιρείας ελέγχου των τιμών Degriges. Δεύτερη πηγή υπήρξαν τα έσοδα, που προήλθαν από την πώληση ειδών διατροφής πάλι δια μέσου της ίδιας εταιρείας. Τρίτη πηγή άντλησης εσόδων αποτέλεσαν τα έσοδα από τη διάθεση εισαγόμενου πετρελαίου από τη Ρουμανία στην Ελλάδα. Ως τέταρτος τρόπος χρηματοδότησης του χρέους θεωρήθηκε η εισαγωγή χρυσού στην ελληνική αγορά μέσω χρηματιστηρίου και τράπεζας για την ενίσχυση του ελληνικού νομίσματος.
14. Η. Fleischer, «Τα “έξοδα” κατοχής», *Πολεμικός Τύπος*, vol. 49.
15. Α. Αγγελόπουλος, *Το οικονομικό πρόβλημα της Ελλάδος*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα, 1945.
16. Α. Αγγελόπουλος, «Απαράδεκτος η αξίωση της Διεθνούς Τραπέζης για τη ρύθμιση των χρεών μας», *Νέα Οικονομία*, τεύχ. 9, 1964, σελ. 29-30.
17. Δερτιλής, *όπ. παρ.*, σελ. 489-517.
18. Πρβλ. K. Treppe, «Das Ende des Bombenkriegs. Ein militärgeschichtlicher Rückblick», *Aus Politik und Zeitgeschichte B*, 18/19-1995, σελ. 10-21.
19. Αργότερα οι Αμερικανοί πρωτοστάτησαν βέβαια στην εισαγωγή άλλου νομίσματος στις ενοποιημένες δυτικές ζώνες, γεγονός που θεωρήθηκε προάγγελος της Διαίρεσης, καθώς προκάλεσε αντίμετρα από τη Σοβιετική Ζώνη Κατοχής.
20. M. Görtemaker, «Zwischen Krieg und Frieden - Die Potsdamer Konferenz 1945», *Aus Politik und Geschichte* 28, 1995.
21. G. Schöllgen, *Geschichte der Weltpolitik von Hitler bis Gorbatschow 1941-1991*, Beck, München, 1996, σελ. 26-27.
22. *Presse und Informationsamt der Bundesregierung*, Berlin, Januar 2000, Staatliche Leistungen der Bundesrepublik Deutschlands auf dem Gebiet der Wiedergutmachung.
23. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως: τεύχος πρώτον, αριθμός φύλλου 5 (1956), Νόμος 3478/56 «Περι κυρώσεως της Συμφωνίας των Παρισίων του 1946, περί Γερμανικών Επανορθώσεων», μέρος 1, άρθρον 1.
24. Δερτιλής, *όπ. παρ.*, σελ. 514.

25. Κυρωτικός Νόμος του 496/1976, ΚΝοΒ 1976, σελ. 1146 και εξ.
26. Κωνσταντίνος Δοξιάδης, *Θυσιές της Ελλάδος. Αιτήματα και Επανορθώσεις στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, σειρά εκδόσεων του Υπουργείου Ανοικοδομήσεως, αρ.19, Αθήναι, 1947.
27. J. Abs, *Das Londoner Schuldenabkommen*, Frankfurt, 1959.
28. Για το ζήτημα αυτό, πρβλ. D. Schröder und R. Surmann, «Betreff: Wiedergutmachung. Konzerne Banken und die Entschädigung der NS-Opfer», *Blätter für deutsche und internationale Politik* 11, 1998, σελ. 1301.
29. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως: 3) Τεύχος πρώτον, αριθμός φύλλου 6 (7 Ιανουαρίου 1956), Νόμος υπό αριθμόν 3480 «Περί κυρώσεως της εν Λονδίνω από 27 Φεβρουαρίου 1952 Συμφωνίας "περί εξωτερικών Γερμανικών Χρεών"».
30. *Presse und Informationsamt der Bundesregierung*, Berlin, Januar 2000, Staatliche Leistungen der Bundesrepublik Deutschlands auf dem Gebiet der Wiedergutmachung.
31. Βλέπε πάνω στο ζήτημα αυτό το άρθρο του R. Schönfeld, «Deutsch-griechische Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und Griechenland seit 1945», στο: Institut für Balkan-Studien und Südosteuropa-Gesellschaft (eds), *Griechenland und die Bundesrepublik Deutschland im Rahmen Nachkriegseuropas*, Institut for Balkan Studies, Thessaloniki, 1991, σελ. 143-159.
32. Βλέπε για την πολιτική αυτή R.-M. Booz, *Hallsteinzeit*, Bouvier Verlag, Bonn, 1995.
33. Delivanis, *όπ. παρ.*, σελ. 187.
34. B. Voyatzis, «Spezielle Aspekte der Wirtschafts - und Sozialentwicklung in Griechenland seit der Jahrhundertwende», στο: W. Altheimer (ed.), *Die wirtschaftliche und soziale Entwicklung Südosteuropas im 19 und 20 Jahrhundert*, Südosteuropa-Jahrbuch, Rudolf Trofenik, München, 1969, σελ. 186-189.
35. D. Delivanis, «Die Probleme der Zahlungsbilanz und die außenwirtschaftliche Integration Griechenlands», στο: R. Vogel (ed.), *Wirtschaft und Gesellschaft Südosteuropas*, Südosteuropa, Verlag, München, 1961, σελ. 55-56.
36. O. Lazaridou, *Von der Krise zur Normalität. Die deutsch-griechischen Beziehungen unter besonderer Berücksichtigung der politischen und wirtschaftlichen Grundlagen (1949-1958)*, Diss., Bonn, 1992, σελ. 88 κ. εξ.
37. *Όπ. παρ.*
38. Πρβλ. την αγόρευση-απολογισμό του κυβερνητικού έργου στη Βουλή για τους πρώτους δώδεκα μήνες της Κυβέρνησης Παπάγου στο: *Οι πρώτες δώδεκα μήνες της κυβερνήσεως συναγερμού 16 Νοεμβρίου 1952 - 16 Νοεμβρίου 1953*, εκδ. Ελληνικού Κοινοβουλίου, Αθήναι, 1953, σελ. 72-83.
39. G. Kontogiorgis, «Die Wirtschafts - und Handelsbeziehungen zwischen Griechenland und der BRD», στο: Institute for Balkan Studies (ed.), *Griechenland und die BRD im Rahmen Nachkriegseuropas*, drittes Symposium, Thessaloniki, 1991, σελ. 54-55.

40. H. Haftborn, «Die Militärhilfe der Bundesrepublik», στο: Hans Peter Schwarz (ed.), *Handbuch der Deutschen Außenpolitik*, Piper, München, Zürich, 1975, σελ. 531.

41. H. Fleischer, «Der Neubeginn in den deutsch-griechischen Beziehungen nach dem Zweiten Weltkrieg und die Bewältigung der jüngsten Vergangenheit», στο: Institute for Balkan Studies (ed.), *Griechenland und die BRD im Rahmen Nachkriegseuropas*, drittes Symposium, Thessaloniki, 1991, σελ. 91.

42. *Οι πρώτες δώδεκα μήνες της κυβερνήσεως συναγερμού 16 Νοεμβρίου 1952 - 16 Νοεμβρίου 1953*, εκδόσεις Ελληνικού Κοινοβουλίου, Αθήναι, 1953, σελ. 88.

43. Το ζήτημα αυτό δεν είχε βέβαια τόσο ομαλή πορεία, υπήρξαν παλινωδίες και προβλήματα, τελικά όμως η διαδικασία αυτή, που είχε ως αφετηρία την πλήρη επιστροφή των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων της Ελληνικής Αρχαιολογικής Εταιρείας στο γερμανικό δημόσιο ολοκληρώθηκε τα επόμενα χρόνια. Bundesarchiv, Bundeskanzleramt B, 136/3629, Aufzeichnung betreff.: «Besuch des griechischen Koordinationsministers Papaligouras und des griechischen Finanzministers Evtaxias vom 16.9.1955».

44. Υπερασπιζόμενος χρόνια αργότερα τον νόμο 2058, βάσει του οποίου παραδόθηκαν οι δικογραφίες στις γερμανικές αρχές, ο υπουργός δικαιοσύνης της ΕΡΕ, Κ. Καλλίας, ισχυρίστηκε στη Βουλή ότι ο συγκεκριμένος νόμος αφορούσε μόνο τη παράδοση των δικογραφιών και όχι κάποια αναγγελθείσα απόφαση της Κυβέρνησης για οριστικό τερματισμό του θέματος εγκληματιών πολέμου, βλ. Πρακτικά Συζητήσεων Ελληνικού Κοινοβουλίου: Συνεδρίαση ΠΑΓ' της 21 Οκτωβρίου 1959, «Συνέχιση της συζητήσεως επί της αρχής των άρθρων και του συνόλου του σχεδίου Νομοθετικού Διατάγματος «περί τροποποιήσεως της περί εγκληματιών πολέμου νομοθεσίας».

45. E. Rondholz, «Rechtsfindung oder Täterschutz? Die deutsche Justiz und die "Bewältigung" des Besatzungsterrors in Griechenland», στο: Fleischer Hagen, Droulia Loukia (eds), *Von Lidice bis Kalavrita. Widerstand und Besatzungsterror*, Metropol, Verlag, Berlin, 1999, σελ. 236-237.

46. M. Mazower, *Inside Hitler's Greece. The Experience of Occupation, 1941-1944*, Yale University Press, New Haven, London, 1993, σελ. 374.

47. Για τα ζητήματα αυτά βλέπε την εξαιρετική έρευνα του E. Rondholz, «Τα αντίποινα των γερμανικών στρατευμάτων κατοχής», στο: Ν. Σβορώνος, Χ. Φλάισερ (eds), *Η Ελλάδα 1936-1944. Δικτατορία - Κατοχή - Αντίσταση*, Πρακτικά του διεθνούς ιστορικού συνεδρίου, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1989, σελ. 242.

48. Ο γράφων είναι σε γνώση μιας διδακτορικής εργασίας, που εκπονείται αυτή τη στιγμή στη Γερμανία, η οποία καταλήγει σε αντίθετα συμπεράσματα, από αυτά που μέχρι τώρα είχαν επικρατήσει στη διεθνή βιβλιογραφία για τη δράση του συγκεκριμένου αξιωματικού.

49. Αυτές ήταν οι κατηγορίες, που αποδόθηκαν από την αντιπολίτευση στον Mertens, όταν το θέμα συζητούταν στη Βουλή, τον Οκτώβριο του 1959. Πρακτικά Συζητήσεων Ελληνικού Κοινοβουλίου: Συνεδρίαση ΠΑΓ' της 21

Οκτωβρίου 1959, «Συνέχιση της συζητήσεως επί της αρχής των άρθρων και του συνόλου του σχεδίου Νομοθετικού Διατάγματος «περί τροποποιήσεως της περί εγκληματιών πολέμου νομοθεσίας». Ομιλητές: Π. Κανελλόπουλος (αντιπρόεδρος της Κυβερνήσεως), Σ. Ηλιόπουλος (ειδικός αγορευτής της ΕΔΑ), Κ. Καλλίας (Υπουργός Δικαιοσύνης), Κ. Πυρομάγλου (Βουλευτής της ΕΔΑ) κ.ά.

50. Fleischer, *Der Neubeginn...*, *όπ. παρ.*, σελ. 103-104.

51. *Όπ. παρ.*

52. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγουν δύο ερευνητές της υπόθεσης S.S. Spiliotis, "Der Fall Merten und die deutsch-griechische, Aufarbeitung" der Besatzungsherrschaft in Griechenland während des Zweiten Weltkrieges», στο: Karl Giebel, Heinz A. Richter, Reinhard Stupperich (eds), *Versöhnung ohne Wahrheit. Deutsche Kriegsverbrechen in Griechenland im Zweiten Weltkrieg*, Bibliopolis, Mannheim, Möhnese, 2001, σελ. 68-77 και Fleischer, *Der Neubeginn...*, *όπ. παρ.*, σελ. 104 κ. εξ.

53. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως: τεύχος πρώτον, αριθμός φύλλου 133 (1961), Νομοθετικό διάταγμα υπό αριθμό 4178 «Περί κυρώσεως της μεταξύ της Ελλάδος και Γερμανίας συμβάσεως περί παροχών υπέρ Ελλήνων υπηκόων θιγόντων υπό εθνικοσοσιαλιστικών μέτρων διώξεως και άλλων τινών συναφών διατάξεων».

54. Και τα στοιχεία αυτά συμπεριλαμβάνονται στην απάντηση του Υφυπουργού Εξωτερικών, Γεώργιου Παπαστάμκου, στο ελληνικό κοινοβούλιο, σε επερώτηση βουλευτών του ΠΑΣΟΚ στη συνεδρίαση της 11-3-1991 για τις γερμανικές επανορθώσεις.

55. Δες για το ζήτημα αυτό την μονογραφία του R.-M. Booz, «*Hallsteinzeit*»: *Deutsche Außenpolitik 1955-1972*, Bouvier, Bonn, 1995.

56. Για τη θεματική αυτή πρβλ. Α. Stergiou, *Im Spagat zwischen Solidarität und Realpolitik. Die Beziehungen zwischen DDR und Griechenland und das Verhältnis der SED zur KKE. Monographien-Reihe Peleus*, Bd. 13, Bibliopolis, Mannheim, Möhnese, 2001, σελ. 57-61.

57. Ομοσπονδιακό αρχείο Γερμανίας - Bundesarchiv: Stiftungarchiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR, από εδώ και πέρα θα αναφέρεται ως SAPMO-Archiv. SAPMO, DY 30 IV 2//20/252, Abteilung Agitation und Propaganda, «Aktenvermerk über die Tageszeitungen Avgi und Anexartitos Typos vom 19.10.1960».

58. Βλέπε τους κάτωθι φακέλους του γερμανικού ομοσπονδιακού αρχείου: SAPMO, DY 30 IV 2/20/251, «Vermerk über den Besuch einer parlamentarischen Gruppe der EDA, bestehend aus J. Evangelidis (Mitglied des Präsidiums der EDA, Spezialist für örtliche Verwaltung), N. Kapnissis (Mitglied des Präsidiums der EDA), J. Papadimitriou (Mitglied des Präsidiums der EDA, verantwortlich für Gewerkschaftsarbeit), P. Glinglis (Vertreter einer großen landwirtschaftlichen Genossenschaft), M. Christogeorgos und Papa-georgiou in der DDR», vom 31-3-1960. Επίσης SAPMO, DY 30 IV 2/20/253, «Bericht vom 12.9.1959 über ein Gespräch zwischen dem politischen Vertreter der DDR in der Kammervvertretung Geyer und dem starken Mann der

EDA I. Iliou». SAPMO, DY 30 IV A 2/20/498 vom 24.4.1964 und DY 30 IV 2/20/252a vom 20.11.1959, «Anfragen des ZK der KKE an die SED». SAPMO, DY 30 IVA 2/20/498, «Brief des ZK der SED an das ZK der KKE vom 22.7.1964». SAPMO, DY 30 IV 2/20/251, «Petitionsbrief des Zentralkomitees der KKE an die SED vom 30.7.1959».

59. Χ. Ράος, «Το Πρώτο Γερμανικό Κράτος», *Νέος Κόσμος* 9 (11), 1957, σελ. 72-75· Π. Αλεξίου, Γ. Γιούσιος, «Οι σχέσεις της ΛΓΔ και Ελλάδας», *Νέος Κόσμος* 15, 1964, σελ. 65-71· Γ. Κυριαζής, «Η Πολιτική των διακρίσεων σε βάρος της Λαοκρατικής Δημοκρατίας της Γερμανίας», *Νέος Κόσμος* 16 (3), 1964, σελ. 50-56, Κ. Χατζηαργύρης, *Παράθυρο στο μέλλον: ΓΛΔ*, εκδ. Φιλιππότης, Αθήνα, 1979, σελ. 251-255.

60. SAPMO, DY 30 IV 2/20/251, «Brief (Manuskript) von Mavromatis an die SED vom 18.12.1958» und «Aktenvermerk vom 22.12.1958» und DY 30 IV 2/20/252a, «Aktenvermerk über ein Gespräch zwischen dem Genossen Matern und dem griechischen Abgeordneten Pyromaglou am 16.11.1959».

61. Είναι χαρακτηριστικό προς αυτό ότι στη συνεδρίαση της Βουλής, την 21-10-1959, με θέμα την τροποποίηση του νόμου για τους εγκληματίες πολέμου, ο βουλευτής της κυβερνητικής παράταξης, Μαλλιγιότσης, αντιτείνοντας στις αιτιάσεις της αντιπολίτευσης για μεροληπτική μεταχείριση των εγκληματιών πολέμου από την κυβέρνηση έκανε αναφορά στον στρατηγό του Στάλινγκραντ Paulus. Ο συγκεκριμένος στρατηγός μετά την αιχμαλωσία του και την «επαναδιαπαιδαγώγησή» του από τους Σοβιετικούς, επέστρεψε στην Ανατολική Γερμανία και κατέλαβε υψηλότατα αξιώματα.

62. Πρακτικά Συζητήσεων Ελληνικού Κοινοβουλίου: Συνεδρίαση ΡΑΓ΄ της 21 Οκτωβρίου 1959, Συνεδρίαση της 11 Μαρτίου 1963, Συνεδρίαση ΡΜΘ΄ της 2 Ιουνίου 1964, Συνεδρίαση της 6 Ιουνίου 1986, Συνεδρίαση ΡΑ΄ της 12ης Δεκεμβρίου 1990

63. Η πρακτική αυτή της Ανατολικής Γερμανίας να αυτοδιαχωρίζεται από τη συνολική ευθύνη του γερμανικού έθνους στο θέμα των αποζημιώσεων διήρκεσε μέχρι τις τελευταίες στιγμές της ύπαρξής της. Στην αλλαγή του χρόνου 1989-1990 η Ανατολική Γερμανία δημοσιοποίησε μία έκκληση της προς την κυβέρνηση της Δυτικής Γερμανίας να ξεπληρώσει τα χρέη της προς την Ανατολική Γερμανία σε σχέση με τις επανορθώσεις. Σύμφωνα με την ανακοίνωση, η Ανατολική Γερμανία είχε καταβάλει σε αποζημιώσεις 99,1 δισεκατομμύρια μάρκα, ενώ η Δυτική μόνο 2,1 δισεκατομμύρια. Για το λόγο αυτό έπρεπε η κυβέρνηση της Βόννης να καταβάλει τη διαφορά στη κυβέρνηση του Ανατολικού Βερολίνου! *Aufruf der Deutschen Demokratischen Republik an die Regierung der Bundesrepublik Deutschland zur Zahlung ihrer Reparations-Ausgleichs Schuld an die Deutsche Demokratische Republik (An der Jahreswende 1989/1990)*.

64. Stergiou, *όπ. παρ.*, σελ. 137-138.

65. Ακόμα και στη δεκαετία του '80 οι βουλευτές του ΚΚΕ έθεταν επερωτήσεις για το συγκεκριμένο ζήτημα. Βλ. Πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής: Συνεδρίαση της 6 Ιουνίου 1986. Απάντηση του Αναπληρωτή Υπουργού Εξωτερικών, Θεόδωρου Πάγκαλου στην υπό αριθμόν 3771/21.5.86

επερώτηση βουλευτών του ΚΚΕ με θέμα των «οφειλομένων στην Ελλάδα από τη Γερμανία πολεμικών επανορθώσεων». Συνεδρίαση ΡΑ΄ της 12ης Δεκεμβρίου 1990: Συζήτηση επί της ερωτήσεως του προέδρου του Συνασπισμού της Αριστερά και της Προόδου, κυρίου Χαρίλαου Φλωράκη, προς τον Πρωθυπουργό, Κωνσταντίνο Μητσotάκη, με θέμα τις ελληνικές απαιτήσεις-επανορθώσεις, μετά την ενοποίηση της Γερμανίας.

66. U. Albert, «Die internationale Regelung der Wiedervereinigung: Von einer "Non-win" Situation zum Raschen Erfolg», *Aus Politik und Zeitgeschichte*, Β 40 (96), 1996, σελ. 3-11.

67. Η πορεία των διαπραγματεύσεων αυτών περιγράφεται λεπτομερώς από τον τότε Υπουργό Εξωτερικών της Γερμανίας, Hans Dietrich Genscher, στα απομνημονεύματα του με τίτλο, *Αναμνήσεις*, εκδ. Λαβύρινθος, Αθήνα, 1997, σελ. 713-720. Για τη συμφωνία αυτή μπορεί κανείς εξάλλου να ανατρέξει εκτός από τον τύπο της εποχής, που ασχολούταν κατά κόρον με το ζήτημα αυτό, και στον ειδικό σε θέματα διεθνών συνθηκών γερμανό ιστορικό Manfred Görtemaker, *Unifying Germany, 1989-1990*, MacMillan, London, 1994. Ο Boris Jeltsin, που ηγούταν της Ρωσίας στη μετά-Gorbatschow εποχή, θέλησε αργότερα να αναμοχλεύσει τα ζητήματα αυτά, δηλώνοντας δημόσια ότι τα ρωσικά αρχεία έκρυβαν βόμβες για το ναζιστικό παρελθόν της Γερμανίας. Ήταν όμως ήδη αργά.

68. Μ. Κωστόπουλος, *Ένας πόλεμος που δεν έληξε ακόμα*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα, 1998, σελ. 203. Την στάση αυτή βέβαια την αντιπαραβάλλει ο συγγραφέας με την παλαιότερη «διεθνιστική» στάση της κομμουνιστικής ηγεσίας της Σοβιετικής Ένωσης, άποψη η οποία, όπως νομίζουμε, είναι αφελής, καθώς ούτε και αυτή εμφορούταν από διεθνιστικά ιδεώδη.

69. Ο βουλευτής του ΠΑΣΟΚ Ιωάννης Διαμαντίδης, στην επερώτηση του για το θέμα των γερμανικών αποζημιώσεων στη συνεδρίαση της Βουλής στις 11-3-1991, αναφέρθηκε με οργή σε αποκάλυπτες δηλώσεις γερμανών αξιωματούχων, πως δεν επιθυμούν να υπογράψουν μια επίσημη συνθήκη ειρήνης για τον οριστικό τερματισμό του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και την κατάργηση του κατοχικού καθεστώτος, που ίσχυε μέχρι τότε στην Γερμανία, με το αιτιολογικό ότι στην περίπτωση αυτή θα ήταν υποχρεωμένη η Γερμανία να αναγνωρίσει και να καταβάλει πολεμικές επανορθώσεις προς τα κράτη, στα οποία μόλις πριν 50 χρόνια αδικοπράγησε ο γερμανικός ιμπεριαλισμός. Αντί αυτού, σημειώνει ο βουλευτής, επέβαλαν μια συμφωνία, που να προσομοιάζει προς τον τύπο μιας συνθήκης ειρήνης, δηλαδή αυτό που τελικά έγινε με το τελικό κείμενο της συμφωνίας 2 συν 4, που της αποδίδει τα πλήρη κυριαρχικά δικαιώματα, χωρίς να καταβάλει αποζημιώσεις στις μικρές χώρες της Ευρώπης.

70. Για το κεφάλαιο αυτό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής βλέπε, Stergiou, *όπ. παρ.*, σελ. 146-162.

71. Πρακτικά Συζητήσεων Ελληνικού Κοινοβουλίου: Συνεδρίαση ΡΑ΄ της 12ης Δεκεμβρίου 1990: Συζήτηση επί της ερωτήσεως του προέδρου του Συνασπισμού της Αριστερά και της Προόδου, κ. Χαρίλαου Φλωράκη, προς

τον Πρωθυπουργό, Κωνσταντίνο Μητσοτάκη, με θέμα τις ελληνικές απαιτήσεις-επανορθώσεις, μετά την ενοποίηση της Γερμανίας.

72. *Όπ. παρ.*

73. Πρακτικά Συζητήσεων Ελληνικού Κοινοβουλίου: Συνεδρίαση της 11-3-1991 επί της επερωτήσεως των Βουλευτών, Κυριών Γ. Διαμαντίδη, Ε. Γιαννόπουλου, Δ. Τσοβόλα, Κ. Παπούλια, Α. Ντεντιδάκη, κατά του Υπουργού Εξωτερικών για τις ενέργειες της Κυβέρνησης προκειμένου να αποδοθούν οι πολεμικές αποζημιώσεις από τη Γερμανία.

74. Εφημερίδα *Τα Νέα*, 23-11-1998, «Όπλο... διαρκείας οι γερμανικές αποζημιώσεις».

75. Την καλύτερη αφήγηση για τα γεγονότα αυτά παρέχει ο Frank, Mayer, *Η Φρίκη του Κομμένου*, εκδ. Καλέντης, (Αθήνα, 1998. Τίτλος πρωτότυπου: *Kommuno-erzählende Rekonstruktion eines Wehrmachtverbrechens in Griechenland*).

76. Εφημερίδα *Τα Νέα*, 14-11-1997, «17,2 τρισ. το κόστος της Κατοχής».

77. Εφημερίδα *Junge Freiheit*, 24-3-2000, «Milliarden aus Berlin».

78. Εφημερίδα *Τα Νέα*, 16-3-1999, «Μπλόκο στις αποζημιώσεις».

79. Ενδεικτικό του πνεύματος της αρθρογραφίας, που επικράτησε στον ημερήσιο και εβδομαδιαίο τύπο εκείνη την εποχή, είναι το άρθρο της εφημερίδας *Το Βήμα*, 8-11-1998, «Νέο σκηνικό για τις γερμανικές αποζημιώσεις».

80. Από το πλήθος των παραπομπών, που θα μπορούσε κανείς να κάνει για τη συζήτηση αυτή ο συγγραφέας θα ήθελε να παραπέμψει σε μερικά χαρακτηριστικά άρθρα, που έχουν φιλοξενηθεί στην εφημερίδα *Junge Freiheit*: «Ablehnung der Kollektivschuld», 7-1-2002, «Teurer Abschied von völkerrechtlichen Traditionen», 28-9-2001, «Vergangenheit, die nicht vergehen will», 12-7-2002, «Ein Verdrängtes Kapitel Zeitgeschichte», 17-12-1999.

81. Εφημερίδα *Die Zeit*, 13-9-2001, «Athen schließt die deutschen Kulturinstitute in Griechenland» και εφημερίδα *Frankfurter Allgemeine*, 11-9-2001, «Staatenimmunität dient dem Rechtsfrieden».

82. Ο δικηγόρος των θυμάτων, Ιωάννης Σταμούλης, ζήτησε την εξαίρεση του Μαθία από το συγκεκριμένο ΑΕΔ.

83. Η παραπεμπτική απόφαση του Α΄ Πολιτικού Τμήματος του Αρείου Πάγου με αριθ. Καταθέσεως 98/12-2-2001 αφορούσε τον ιδιώτη Μιλτιάδη Μαργέλλο. Στο δικαστικό μαραθώνιο που ξεκίνησε με την απόφαση αυτή παρενέβησαν ωστόσο επί προσθέτως, καθώς θεωρήθηκε ότι έχουν νόμιμο συμφέρον και άλλοι ιδιώτες που διεκδικούσαν αποζημιώσεις και η κοινότητα Κομμένου Άρτης. Τη δικηγορική ομάδα υπεράσπισης των ιδιωτών αυτών συγκρότησε το σωματείο «Πανελλήνια Ένωση Δικηγόρων που χειρίζονται αγωγές Ελλήνων κατά του Γερμανικού Δημοσίου για εγκλήματα οργάνων του την περίοδο 1941-1944».

84. Απόφαση υπ. Αριθ. 6/20002 του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου συγκροτηθέντος κατά το άρθρο 100 του Συντάγματος.

85. Πρόκειται για τις αποφάσεις 1/2003 και 13/2003 του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου (κατά το άρθρο 100 του Συντάγματος).

86. Εφημερίδα *Τα Νέα*, 30-1-2003, «Όχι αποζημίωση για το Δίστομο».
87. *Spiegel Online*, 26-5-2003, «BGH-Urteil. Kein Schadenersatz für SS-Massaker in Griechenland» και *Τα Νέα*, 27-6-2003, «Είπαν όχι στα θύματα του Διστόμου».
88. Μια σύνοψη των γερμανικών απόψεων για το θέμα προσφέρει το Doehring Karl, Fehn Bernd Josef, Hockerts Hans Günter, *Jahrhundertschuld-Jahrhundertsühne*, Olzog, München, 2001, σελ. 46-52. Πολύ κατατοπιστικό επίσης στο συγκεκριμένο θέμα είναι το άρθρο του Καθηγητή, Karl Doehring, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 11-9-2001, «Staatenimmunität dient dem Rechtsfrieden», μια εποικοδομητική κριτική των ελληνικών διεκδικήσεων και παρουσίαση των γερμανικών απόψεων αποτελεί και το κείμενο της βουλευτή του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού κόμματος (SPD), Siegrid Skarpelis-Sperk, «Last-Verantwortung-Versöhnung. Politische Perspektiven für das zukünftige Verhältnis Deutschlands zu Griechenland», στο: Karl Giebeler, Heinz A. Richter, Reinhard Stupperich (eds), *Versöhnung ohne Wahrheit. Deutsche Kriegsverbrechen in Griechenland im Zweiten Weltkrieg*, Bibliopolis, Mannheim, Möhnese, 2001, σελ. 86-98.
89. Τον αντίλογο αυτό συνιστούν, εκτός από τα άρθρα και τα βιβλία που έχουν αναφερθεί μέχρι τώρα, κάποιες σκέψεις του συγγραφέα και άρθρα επωνύμων, που φιλοξενούνται συχνά στον Τύπο, όπως για παράδειγμα του Γιάννη Παπαδημητρίου στον *Οικονομικό Ταχυδρόμο*, 12-8-2000, «Σε νομικό λαβύρινθο οι γερμανικές αποζημιώσεις», του Ιωάννη Μπουρλογιάννη-Τσαγκαρίδη, *Το Βήμα*, 8-11-1998 κ.ά.
90. Η Τουρκία μάλιστα κήρυξε τον πόλεμο στη Γερμανία, αν και ήταν ουδέτερη καθ' όλη τη διάρκεια του, λίγο πριν τη λήξη του, για να μπορέσει να κατασχέσει όλη την περιουσία του γερμανικού κράτους.
91. Όπως έχει εκτεθεί σε άλλο κεφάλαιο η ένταξη της Γερμανίας στους οργανισμούς αυτούς ήταν μια βασική επιδίωξη της εξωτερικής πολιτικής της Βόννης, που είχε συνδέσει την ένταξη της χώρας στους οργανισμούς αυτούς με την de facto αναγνώριση της ανεξαρτησίας της.
92. Αι. Τενεκίδου-Φραγκοπούλου, *Σημειώσεις Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου* εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα, 1963, σελ. 35-37.
93. Βλέπε την εξαιρετική ανάλυση του ζητήματος της κρατικής ετεροδικίας στην περίπτωση των ελληνικών απαιτήσεων για αποζημιώσεις από το γερμανικό κράτος του Γεωργίου Μίντση, *Εγκλήματα Πολέμου και Αποζημιώσεις: Η Γερμανική Κατοχή στην Ελλάδα και οι αξιώσεις αποζημιώσεως κατά το διεθνές δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα, 1998, σελ. 108.
94. Ο. Kimminich, *Einführung in das Völkerrecht* (Tübingen und Basel: Francke, 2000), σελ. 296.
95. *Όπ. παρ.*, σελ. 142.
96. Μίντση, *όπ. παρ.*, σελ. 137-142.
97. Χάρη στο μέτρο αυτό της βελγικής δικαιοσύνης είχαν καταδικασθεί ιδιώτες άλλου κράτους για εγκλήματα εναντίον της ανθρωπότητας που διαπράχθηκαν στη Ρουάντα και εκδόθηκε ένταλμα σύλληψης για τον πρώην Υπουργό Εξωτερικών του Κογκό, Abdoulaye Yerodia. Για την προβληματική

αυτή βλ. Χρ. Ροαζάκης, *Έγκλημα και Τιμωρία. Το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο στη Νέα Παγκόσμια Τάξη*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα, 2004, σελ. 36 και εξ.

98. Haager Landkriegsordnung, *Anlage zum Abkommen: Ordnung der Gesetze und Gebräuche des Landkrieges vom 18 Oktober 1907*. Reichsgesetzblatt, RGBl, 1910.

99. Fleischer, «Τα έξοδα κατοχής», *όπ. παρ.* Στο άρθρο αυτό ο Fleischer αναφέρει επίσης ότι μια τέτοια στρατηγική ενισχύεται και από την επανειλημμένη παραδοχή του γερμανού πρέσβη στην Αθήνα, Altenburg, με αφορμή σχετική συζήτηση στο ελληνικό κοινοβούλιο, ότι η συγκεκριμένη ελληνική αξίωση δεν είναι εντελώς αδικαιολόγητη, ενώ το ύψος της αποζημίωσης θα έπρεπε να καθορισθεί μετά από διαπραγματεύσεις.

100. Πρβλ. το άρθρο του Karl Doehring, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (11.9.2001), «Staatenimmunität dient dem Rechtsfrieden»

101. *Statistisches Jahrbuch 2003 für die Bundesrepublik Deutschland*, Statistisches Bundesamt, Wiesbaden, 2003, σελ. 295.

102. Βλέπε ενδεικτικά Κωστόπουλος, *όπ. παρ.*, σελ. 211-214, όπως και τα κατά καιρούς άρθρα των Μανώλη Γλέζου και Ιωάννη Σταμούλη στον ημερήσιο και εβδομαδιαίο τύπο, στα οποία δεν διστάζουν μάλιστα, όπως στην *Ελευθεροτυπία*, 10-2-2001, να κάνουν λόγο για «συμπαιγνία κυβέρνησης-Γερμανών για ματαίωση αποζημιώσεων», φράση, η οποία αποτελεί και τίτλο της συγκεκριμένης ανακοίνωσης του Συμβουλίου Διεκδίκησης των αποζημιώσεων.

